

Ք Ր Ո Ն Ի Կ

ԱՅՏՈՒԹԻՒՆԸ ԽՈՐՀ - ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՁ -
Այն քիչ մը բանը զոր կ'իմանանք Խորհրդային
Հայաստան օրաթերթին տուած ցանցառ լուրե-
րէն, — ու միմիայն անոնցմէ, — տխուր է ընդ-
հանրապէս, ու մանաւանդ՝ մեծ մասամբ՝ անո-
րոջ կամ կիսկատար: Հիմայ, բաղդատելով մեր
այդ Հայաստանի Հանրապետութեան այսօր
անոր երէկին հետ, աւելի եւս ուժգնօրէն կը
զգանք թէ այդ երէկը, մեր ըմբռնումներուն ու
սկզբունքներուն հետ անհամաձայն կէտեր ներ-
կայացնելով հանդերձ, ո՛րքան լուսաւոր, բեր-
կրատիթ, ոգեւորիչ կողմեր ունէր: Գրական,
գեղարուեստական, գիտական ի՛նչ արժէքաւոր
գորքեր — պարունակութեամբ՝ ու մերթ տպա-
գրութեամբ ալ՝ գեղեցիկ, — լոյս կը տեսնէին
հոն: Խորհրդային Արուեստ ու Գրական Թերթ-
ամսաթերթերը ճոխ ու շահեկան բովանդակու-
թիւն մը ունէին, մեր երկրի մտաւորական
շարժման, մեր հայրենիքի ինքնուրոյն մշակոյ-
թի զարգացման վրայ մեզի լայն տեղեկութիւն-
ներ, վաւերագրեր ու մեկնութիւններ կուտա-
յին: Խորհրդային Հայաստան օրաթերթին զրա-
կան ու բանասիրական բաժինը հետզհետէ ա-
ւելի հարուստ ու ալլաղան կը դառնար: Ասոնց
մէջ արտայայտուած գաղափարներէն ոմանց
համամիտ չըլլալնիս պատճառ մը չէր որ չզնա-
հատէինք անոնց մէկ կարեւոր մասին մէջ յայտ-
նուող մտաւորական լուրջ ճիգը, գրական տա-
ղանդը, բանասիրական հմտութիւնը: Ուրա -
խութեամբ կը հետեւէինք Պետական Թատրոնի

և Օփերայի իրականացուցած յառաջդիմու-
թեանց, մեր նկարիչներուն, արձանագործնե-
րուն, երաժիշտներուն, ճարտարապետներուն
արտադրած նորանոր գործերուն: Անշուշտ ըս-
տեղծագործական այդ շարժումը ամբողջովին
չէ կասած այսօր. սկսուած աշխատանքը որոշ
չափով կը շարունակուի, ինչպէս կը տեսնենք
Խորհրդային Հայաստանի տուած տեղեկու-
թիւններէն: Բայց նուազումը, թուլացումը կը
զգացուին վերելքի այս ընդհանուր ճիգին մէջ,
որովհետեւ կարեւոր ուժեր անհիմ ամբաստա -
նութիւններով հեռացուած են գործի ու արտա-
դրութեան դաշտէն ու բանտարկուած, եւ որով-
հետեւ անձկութեամբ լի, տաղնաղային, ան-
բնականոն մթնոլորտ մը կը տիրէ երկրին
մէջ՝ ինչպէս բովանդակ Խորհ. Միութեան մէջ:
Գորքեր կը շարունակեն երեւալ, բայց — ինչ-
պէս կ'երեւայ Խորհրդային Հայաստան օրա-
թերթէն, — շատ աւելի քիչ թուով՝ այս
վերջին ամիսներու ընթացքին: Երեւ-
ցած զիրքերէն ալ ոչ մէկը կը զրկուի մեր
արտասահմանեան մամուլին. ամիսներէ ի վեր
զրկուած ենք այդ հաճոյքէն: Չորս-հինգ ամսէ
ի վեր եւս Խորհ. Արուեստն ու Գրական Թերթն
ալ չեմ ստացած. միակ հրատարակութիւնը զոր
կը շարունակեմ ստանալ Երեւանէն՝ իբր փոխա-
նակութիւն Անահիտի հետ, Խորհ. Հայաստան
օրաթերթին է. ան ալ խճողուած է՝ ամենամեծ
մասամբ՝ մոլեռանդօրէն կուսակցական բնոյթ
ունեցող գրուածքներով, երկրին նիւթական

կեանքին վրայ լուրերով ու յօդուածներով (որոնց մէջ կան անշուշտ մեզ շահագրգռող մասեր), բայց երկրին մտաւորական, գեղարուեստական շարժման մասին տեղեկութիւններ տալու յօդուածներ՝ շատ քիչ, իսկ գրական աղուոր էջեր, քերթուածներ, քննադատական ուսումնասիրութիւններ՝ գրեթէ բնաւ։ Որովհետեւ անոնք որ պիտի կարենային արտադրել այդպիսի էջեր, բանտն են, եւ անոնք որ բանտը չեն՝ հաւանօրէն սիրտ չունին, տրամադրութիւն չունին արտադրելու։

Անախիտի վերջին թիւին երեւում է ի վեր, Հայաստանի մէջ նոր ամբաստանուածներ ու ձերբակալուածներ շատ չեղան, ինչքան որ գիտենք անցած դարձածը՝ Խորի։ Հայաստան օրաթերթին տուած լուրերէն։ Գէթ ատոնց սակաւթիւ ըլլալը յարաբերական գոհունակութեամբ մը հաստատուելու ենք։ Պաշտօնական անձնաւորութիւններէն Ամատունի, Գուլոյեան եւ իրենց քանի մը ընկերները, որ կառավարութեան գլուխն էին՝ Խանջեանի եղբորական մահուրէն յետոյ, իրենց կարգին ամբաստանութեան տակ ինկան ու ձերբակալուեցան։ Ամատունիին՝ որ իր թանկազին ընկեր Խանջեանին նահատակի դիակին վրայ այնքան զոռելի աւարդանքներ թափեց՝ պաշտօնանկութիւնը եւ իր կարգին ամբաստանութեան ենթարկուիլը՝ տեսակ մը գերազոյն արդարութեան գործ կարելի է նկատել, բայց չենք կրնար չցաւիլ պաշտօնանկութեանն ու բանտարկմանը համար միւսներուն որոնք համոզուած համայնաւար գործիչներ եւ իրենց երկրին ու ժողովուրդին օգտակար ըլլալ ցանկացող ազնիւ քաղաքացիներ էին։ Անոնց տեղ անցած են անյայտ դէմքեր, անխորձ — եւ ոմանք ցարդ իրենց կեանքի մեծագոյն մասը օտար միջավայրի մէջ անցուցած, Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը քիչ ճանչցող երիտասարդներ որ դժուար թէ կարենան նախորդներուն չափ գիտակից կերպով վարել գործերը։ Բանտարկուած արժէքաւոր մտաւորականներու հոյի վրայ բարեբաղդաբար նոր ծանօթ անուններ աւելցած ըլլալն իմանալու կսկիծը չունեցանք, բայց ի Ջանան գերասանին եւ մեր խեղճ «Կախօջ» Թօլայեանին ամբաստանութեան տակ ինկած ըլլալուն

լուրէն, զոր այնքան ապշութեամբ որքան տրեւութեամբ իմացանք, եւ ատալ իմացանք Պետ. Թատրոնի յիսունեկու (?) դերասաններու կողմէ (որոնց անունը չէ յիշատակուած սակայն) խմբագրուած ամբաստանագրէ մը որ Խորի։ Հայաստան օրաթերթին մէջ երեւցաւ այդ ամբաստանագրին մէջ, Ջանանի պէս տաղանդաւոր գերասան մը, հեղինակ յեղափոխական ոգիով տողորուած Շահնամէ արժէքաւոր թատերախաղին որ Մոսկուայի բացած մրցման մէջ երկրորդ մրցանակն ստացող գործերէ մին եղաւ, ու Թօլայեանը, որ Երեւան երթալէն ի վեր բարեկամներու ուղղած նամակներով եւ նիւ Եօրքի Բանուր թերթին զրկած թղթակցութիւններով (ուր երգիծաբանը բոլորովին անհետացած կ'երեւար) նոր լէժիմը «լորձնաչուրթն» գովեստներով կը փառաբանէր, կը ներկայացուէին իրր Երեւանի Պետական Թատրոնին յեղափոխական ոգիով՝ զարգացմանը արգելք հանդիսացողներ (.)։ Ու մինչեւ ցարդ չենք գիտեր թէ ի՞նչ եղած են անոնք որ ամբաստանութեան ենթարկուած են։ Գահիրէի Յուսաբերը ախտաւարակ աճապարանքով մը զանոնք բոլորն ալ արդէն իսկ գնդակահարուած կը հռչակէ, նախկին գործավար Ներսիկ Ստեփանեանի գնդակահարման մասին Խորի։ Հայաստան թերթին մէջ երեւցած մէկ տողէն եւ քիչ ծանօթ քանի մը երկրորդական պաշտօնեաներու իւր գեղծարար կամ վնասարար մահապատժի ենթարկուած ըլլալու լուրէն՝ զոր տուած է նոյն թերթը՝ հետեւցնելով թէ ձերբակալուած բոլոր յայտնի մտաւորականներն ու քաղաքական գեկավար գործիչները արդէն սպաննուած են։ Աւելի քան հաւանական է որ ատիկա այնքան ճիշտ է որքան Խորէն Ա. Կաթողիկոսի ձերբակալման լուրը զոր գեւ երէկ շոնդալից ձեւով մը կուտար Պոսթրնի Հայրենիք օրաթերթը եւ որ ապահովապէս անհիմ է, ինչպէս անհիմ էր ատենով Հայրենիքներուն եւ Յուսաբերներուն Գէորգ Ե. Կաթողիկոսին Սեւան կղզիին մէջ արգելափակուած ու իջմիածնի միաբանութեան Սիպերիա աքսորուած ըլլալու մասին տուած լուրը։ Ես կը նախընտրեմ կրթնիլ — որքան ատեն որ հակառակին անհերքելի ապացոյցը չունինք, — այն տեղեկութիւններուն

զոր տուած է Ֆիլատէլֆիոյ Կոուսկի թերթին Տիկին Աղաւնի Տարսոն Եղերճեան, որ վերջերս երեք ամսուան արձակուրդով՝ Քոլումպիա Համալսարանի հանքաբանական ճիւղի երկու փրոֆէսորներու հետ Ս. երկիրներն ու Ս. Հայաստան այցելելէ յետոյ դարձած է Նիւ Եորք։ «Վերջին ձերբակալութիւնները թէեւ խորապէս աղղած են Հայաստանի ժողովուրդին, բայց խորհրդային արդարութեան վրայ ընդհանուրին խոր հաւատքը յոյս կը ներշնչէ որ եթէ կան անմեղներ անպարտ պիտի արձակուին... Զերբակալուած եւ բանտարկուածներուն մէջ կան շատեր որոնք դրամական ղեղձումի համար դատի պիտի ենթարկուին, ինչպէս ներգաղթի զեկա - վար Գանուշ Ծահվերդեան. իսկ Արամայիս Երզնկեան, Զապէլ Եսայեան, Սահակ Տէր Գարրիշեան, Գուլոյեան, Հանէսօղլուեան, Եղուարդ Զօփուրեան, Կափօշ եւ ուրիշ մտաւորականներ եւ կառավարական պաշտօնեաներ, իրրեւ «ժողովրդի թշնամի» ամբաստանուած ըլլալով հանդերձ, չի կարծուիր թէ ծանր դատաւանութիւնով դատապարտուին եւ շտեմարտ համոզումը այն է թէ մեծ մասը անպարտ պիտի արձակուին» (1)։ Մօտաւորապէս նոյն բանն րսաւ ինծի Ս. Հայաստան երկու տարի մնալէ յետոյ Ամերիկա դառնալու համար այս կողմերը եկած երիտասարդ ճարտարապետ մը, որուն վերջերս Մարսէլլէն Փարիզ դարձած միջոցիս չոգեկառքին մէջ հանդիպեցայ։ «Զերբակալուածներէն ոչ մէկը զնդակահարուած է, ըսաւ, ամենքը բանտն են ու կը սպասեն մեծ դատին որ Երեւանի մէջ տեղի պիտի ունենայ եւ պիտի վճռէ իրենց բաղդը։ Ու Երեւանի մէջ տիրող կարծիքն այն է, աւելցուց, թէ մեծ մասը անպարտ պիտի արձակուին»։ Միամտութիւնը չունիմ մտածելու թէ խորհ. արդարադատութիւնը անթերիօրէն անաչառ է ու անվրէպ. (այն բոլորին ուր այս տողերը կը գրեմ, կ'իմանամ փարիզեան լրագրաց մէջ հրատարակուած Մոսկուայի Թաս պաշտօնական գործակալութեան մէկ հեռագրէն, թէ վրացի երկու հանրաժանօթ համայնավար անձնաւորութեանց եւ քանի մը Ռուսերու հետ իբր խորհրդային հայրենիքի դէմ

դատաճան դատապարտուելու մահապատժի ենթարկուելու է հայազգի համայնավար նշանաւոր զիւնանդէտ Գարախանը, որ Հայաստանով ու հայ ժողովուրդով չէր գրադէր եւ Սորհ. Միութեան կեղծ կառավարութեան մատուցած է առանցական ծառայութիւններ)։ Մտաւանջու - թիւնն ու վախը միշտ ունիմ որ այդ ձերբակալուածներէն մաս մը չկարենան ազատիլ իրենց սպառնացող վտանդէն։ Ես համոզուած եմ որ ամենքն ալ անմեղ են, թէ Ծահվերդեանը զեկ - ծարար կամ Գահակցուութեան լրտես (.) եւ կամ օտար պետութեան մը գործիք (.) հռչակելը պժգալի գրապարտութիւն է. ամենքն ալ զոհ են նախանձոտ դժուծ արարածներու յերիւրածոյ քսութեանց ու շարախօսական մատնութեանց։ Ինծի համար հոգեպէս անհնար է դիւրաւ՝ փութով՝ առանց փաստի հաւատալ թէ ա'յդքան արժեքաւոր հայրենակիցներ որ մեր երկրին կամ մեր մշակոյթին մեծ ծառայութիւններ մատուցած են, արդէն (եւ առանց նոյն իսկ դատական ձեւակերպութեանց) մահացած են։ Կը մղուիմ մտածելու թէ հիմայ որ Սթալինի ուղած «խորհրդարանը» կազմուեցաւ իր կարգադրած ձեւով կատարուած «ընտրութիւններով», հիմայ որ Ս. Միութեան կեղծ կառավարութիւնը ինքզինքն աւելի ուժեղ կը զգայ իր արտաքին ու ներքին ընդդիմադիր տարրերու դաւերուն դէմ, այդ մեծ դատը որ տեղի պիտի ունենայ Երեւանի մէջ՝ կողմնակալ բնոյթ չունենայ թերեւս եւ կարելի դարձնէ հաստատումը այդ ամբաստանուածներու անմեղութեան, որուն աւելի քան երեք համոզուած ենք մենք (Հայաստանի մէջ «Թրօցքիզմ» գոյութիւն չի կրնար ունենալ, իսկ անիմաստ է նոր րէժիմին եւ իրենց երկրին անկեղծօրէն նուիրուած այդ գործիչները, գրողներն ու արուեստագէտները «օտար պետութեան մը գործակալ» նկատել)։ Տարօրինակ է անշուշտ որ այսպիսի մարկային ծանրակշիւ բոլորի մը՝ Ս. Հայաստանի արդարադատութեան գործա - վարը Թաթար մը ըլլայ, Վելիպէկով, երկրի մը մէջ ուր ազգաբնակչութեան 90 առ հարիւրը Հայ է. բայց ո՞վ գիտէ, թերեւս այդ Հայաստանցի մահմետականը ինքզինքը ցոյց տայ իբր աւելի իղճի տէր մարդ քան Ամատունիի պէս Հայե - րը... Ամէն պարագայի մէջ, Ս. Հայաստանի այժմեան ղեկավարներուն կը յանձնարարեմ ու -

1) «Կոուսկ», 24 սեպտ. 1937։

շաղրութեամբ կարգալ դաշնակցական թերթերը: Այն մոլեռանդ խանդավառութիւնը որով ատոնք կը շտապեն ձերբակալուած հայ մտաւորականներն ու գործիչները արդէն զնդակահարուած եւ էջմիածնի անշքացած աղքատիկ աթոռին վրայ խաղաղ նստած Խորէն կաթողիկոսն իսկ աքսորուած հոգակել, ցոյց կուտայ թէ իրենց պարտականութիւնն է — բացի արդարութեան պահանջէն — չընել ինչ որ Յուսաբերներն ու Հայրենիքներն իրենց կը վերագրեն, որովհետեւ ատիկա ոչ միայն պիտի ըլլար հայ ժողովուրդին, հայ մշակոյթին եւ նոյն ինքն Խութեան դէմ ոճիր մը, զոր Սփիւռքի բովանդակ Հայութիւնը երբեք պիտի չներէր իրենց եւ պիտի կազմէր Խ. Հայաստանի վարիչներուն կատաղի հակառակորդ Դաշնակցական կուսակցութիւնը զօրացնող ապուշ արարք մը (1):

1) Քրոնիկիս փորձերը սրբազրած միջոցիս, Փրանսական թերթերուն մէջ կը կարգամ, սոսկումով եւ անսահման ցաւով, Մոսկուայէն Աթանա Հովսի կողմէ Յունուար 3 թուականով ղրկուած հետեւեալ հեռագիրը՝ «Հայաստանի մայրաքաղաք Երեւանէն կը հաղորդեն թէ ապագայական հակաշէշափոխական Թրոցքիսթ - Պուխարինեան կուսակցութեան մը ութ անդամները մահուան դատապարտուեցան, ամբաստանուած ըլլալով թէ դաւադրութիւն սարքած են ընկերավարական վարչաձեւը տապալելու եւ Հայաստանը անջատելով գրամատիրական պետութեան մը թեւարկութեան տակ դնելու համար: Գլխաւոր ամբաստանեալներն են Մամիկոնեան, նախկին հողագործական գործավար, Քալանթարեան, նախկին տնօրէն Հայաստանի պետական գրամատան, Ենդիրարեան, նախկին վերատեսուչ Երեւանի Համալսարանի, Շահնազարեան, նախկին փոխ-գործավար հողագործութեան, միւսները պաշտօնատարներ են հողագործական գործավարութեան»: Հոս, «Յունաբեր»եան ենթադրական լուրերու առջեւ չէ որ կը գտնուինք, այլ պաշտօնապէս հաղորդուած վաւերական լուրի մը: Որո՞նք են դատապարտուած ութ Հայերէն այն

ԳԵՂԵՑԻԿ ԵՐԵՒՈՅԹՆԵՐ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻ ՀԱՅՈՅ
ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻՆ ՄԷՋ

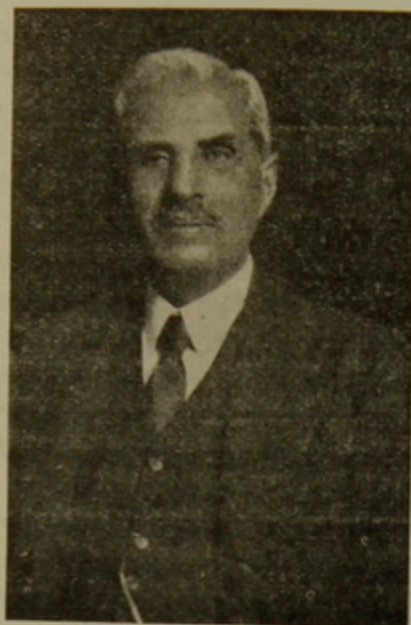
Արտասահմանեան Հայութեան հանրային կեանքին մէջ, ուր տխուր գիծերը չեն պակսիր (մանաւանդ մեր Ամերիկայի դադութներուն մէջ), ազնիւ ու գեղեցիկ երեւոյթներ եղան վիեննայի Միթթարեանց Հանդէս Ամսօրեային յիսնամեայ հրատարակութեան եւ անոր կից Առաքել Սարուխանի գրական յիսնամեայ գործունէութեան յորելեանական հանդէսը վիեննայի

չորսը որոնց անունը չէ տրուած, չենք գիտեր: հեռագիրը յիշատակեր է չորս կարեւորագոյններուն անունները՝ անձամբ չեմ ճանչցած զանոնք, բայց չորսն ալ կը պատկանին կովկասահայ յայտնի ընտանիքներու, չորսն ալ կատարած են կարեւոր պաշտօններ, չորսն ալ առաջնակարգ ուժեր էին անշուշտ, անկեղծ համայնավար եւ միանգամայն ժողովուրդին ծառայել սիրող գործիչ եւ հարազատ Հայ — ինչպէս եղան Շահումեան, Միսանիկեան, Խանջեան: «Հայաստանը Խ. Միութենէն անջատելով գրամատիրական տէրութեան մը թեւարկութեան տակ դնելու» ծրագիրը, որ իրենց կը վերագրուի, զարչելի «խաֆիէ»ներու կողմէ ամբողջութեամբ յերիւրուած զրպարտութիւն մըն է ապահովապէս. այդպիսի ցնորատեսական անիրազորելի ծրագիր մը Հայաստանի ու եւ է քաղաքացիին մօքէն չի կրնար անցնիլ: Այդ քստմնելի լուրը չ'ապացուցաներ որ Յունաբերն ու Հայրենիքը իրաւունք ունէին նախապէս ձերբակալուած ամբողջ խումբ մը յայտնի մտաւորականները եւ քաղաքական գործիչները արդէն զնդակահարուած համարելու, բայց խորապէս կը խոցէ մեր սիրտերը եւ վախնալ կուտայ որ դեռ ուրիշ անմեղ ու կարեւոր հայրենակիցներ ալ զոհուին վաղը, մինչեւ որ վերջ գտնէ — ե՞րբ եւ ի՞նչպէս, ան ալ ոչ ոք գիտէ, — այդ ահաւոր տաղնապը: Ամէն պարագայի մէջ, Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը՝ հայ հինաւուրց, բաղձալուի, բաղձաձեռող բոլորութեան մէկ նոր գլխուն առջեւ կը զըռնուին...

մէջ, Կոչնակի վարիչ Վեր. Խ. Պէննէեանի հան-
րային ծառայութեան յիսնամեակը Նիւ Եորք ու
Շիքախօ, հայ ազգային վիպասան Բաֆֆիի ծը-
նընդեան հարիւրամեակի տօնախմբումը Փարիզ
եւ այլուր:

Թէ ի՞նչ հսկայ գործ կատարած է Վիեննայի
Միլիթարեան Միարանութիւնը հայ բանասիրու-
թեան մարդին մէջ, այս մասին մէկէ աւելի ան-
գամ դրած եմ Անահիտի մէջ եւ այլուր, եւ Հան-
դէս Ամսորեայի յիսնամեայ յորեկեանին առթիւ
Անահիտի վերջին թիւի քրօնիկիս մէջ ատոր
վրայ դարձեալ գրեր էի: Նոյն քրօնիկին մէջ
բանաձեւեր էի նաեւ իմ ջերմ գնահատումս այն
աշխատութեանց մասին զոր արտադրած է այդ
Միլիթարեանց լաւազոյն աշակերտներէն մին,
Ա. Սարուխան: Այդ տօնախմբումը, որուն մաս
նակցեցան՝ նամակներով ու հեռագիրներով՝
արտասահմանի հայ յայտնի գրողներէն ու բա-
նասէրներէն շատերը ինչպէս եւ քանի մը օտար
հայադէտներ, վեհ ու սրտապնդիչ հանդամանք
մը ունեցաւ: Հանդէս Ամսորեայի նորագոյն թի-
ւը կը պարունակէ նկարագրութիւնը այդ կրթի-
նակ տօնակատարութեան, ինչպէս եւ այդ առ-
թիւ Միարանութեան զրկուած նամակներն ու
հեռագիրները:

Վերապատուելի Խ. Պէննէեան ազգասէր
հայ-բողոքականի եւ խոհական հայ հայրենա-
սէրի տիպար մը եղած է: Իր գեկալարած Կոչ-
նակը, հեռու աղանդամշական հրատարակու-
թիւն մը, «պատուելիներու քարոզավայր» մը
ըլլալէ, ինչպէս իր խկապէս կուսակցամոլ հա-
կառակորդները կը յեղեղեն, ձգտած է ըլլալ
մեր ազգին հիմնական ընդհանուր շահերուն
նուիրուած եւ մեր ազգային մշակոյթին զար-
գացման իր նպաստը բերել ցանկացող մտա-
ւորական օրկան մը: Այդ թերթին առաջնոր-
դող յողուածները, որոնք մեծ մասամբ խրմ-
բադրուած են հրապարակադրի մը կողմէ որ
մեր ամենէն ողջամիտ գրողներէն մէկն է եւ
զոր Պէննէեան արժանիքն ունեցած է գնահա-
տելու, խրախուսելու եւ իր հրապարակա-
դրական գործունէութեան մշտական աշխա-
տակից առնելու, մեր մամուլին ամենէն լուրջ
էջերէն են: Ինքը այս կամ այն կուսակ-
ցութեան չի պատկանիր, բայց ռեւէ ուղղու-

Վեր. Խ. Պէննէեան

թիւն չունեցող, չէզոք (այսինքն անսկզբունք)
միտք մը չէ. դիտէ նախընտրել այս կամ այն
ուղղութիւնը զոր կը գտնէ աւելի լուրջ եւ
ազգին աւելի օգտակար, եւ ըստ այնմ իր օր-
կանով ուժ կուտայ այդ ուղղութիւնը ներկա-
յացնողներուն:

Ան փափագած ու ջանացած է միշտ՝ իր
թերթին աշխատակից ունենալ մեր գրական,
բանասիրական, դիտական այլապէս ու յայտ-
նի ուժերէն շատերը: Ան ուղած է նաեւ ան-
շուշտ որ իր թերթը կրօնքի, մասնաւորապէս
քրիստոնէական կրօնքի, սէրը ամբացնէ մեր
Ժողովուրդին մէջ, եւ կրօնաւոր մը ինչպէս ին-
քը՝ պարտաւոր էր այդպէս ընել, եւ սակայն
ատիկա բրած է լայնամիտ ձեւով մը, առանց
հատուածական մոլեռանդութեան, ուրեմն եւ
է՛ն առաջ նկատի ունենալով քրիստոնէական
կրօնքի բարոյացուցիչ, օգնուացուցիչ հան-
գամանքը մեր ազգին համար եւ անոր մէջ
լսեմնելով հաւատքի, կորովի, զիմադրակա-
նութեան ազդիւր մը՝ մեր Ժողովուրդին ինք-
նապահպանման պայքարին մէջ, եւ առիկա
բրած է՝ խնդրելով ատոր համար աշխատակ-
ցութիւնը թէ՛ Բարդէն ու Շահէ սրբազանն-

բու եւ թէ՛ Պետիկեան ու Մանավեան պատուելիներու :

Վեր. Խ. Պէննէեան, բաց ի այն ծառայութիւններէն զոր իր իմաստնօրէն վարած չաբաթաթերթով մատուցած է մեր ժողովուրդին, օգտակար եղած է նաեւ իր ազդին՝ Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութեան տարած մասն ու զօրացմանը աջակցելով, նորեկ ու օգնութեան կարօտ դադիականներու, շքանշաններու օժանդակութեան գործին իր աշխատակցութիւնը բերելով՝ Կարապետ Փռչմանի եւ Միհրան Գարակէօղեանի պէս բարեգործ Հայ անձնասիրութեանց կոյրին : Եւ ահա ինչու Վեր. Խ. Պէննէեանի բարեկամներն ու յարգողները որոշեցին հանդիսատար ճաշկերութիւն մը մէջ, Նիւ Եորք եւ յետոյ Շիրակօ, պատուել այդ հարազատ Հայր, այդ բարոյական բարեգործը, այդ ջերմ ազգասէրը որ ազնիւ կտա մը եղած է մեր ազգի մեծամասնութեան եւ Հայ բողոքական փոքրամասնութեան միջեւ :

Բաֆֆիի ծննդեան հարիւրամեակը տօնելու դադախարը «Համոզողային» անունը կրող մշակութային կազմակերպութեան Ֆրանսայի կեդր. վարչութիւնն է որ ունեցաւ : Այդ վարչութիւնը, փափաքելով որ այդպիսի մեծ գրադէտի մը յիշատակին ու գործին տօնախմբումը սարքուի ոչ թէ միմիայն իր ութերովը, այլ այդ առթիւ յատկապէս կազմուած մեծ ու բազմաազգային յանձնախումբի մը ձեռքով, կոչ ուղղեց փարիզահայ կազմակերպութեանց եւ հրաւիրեց զանոնք խորհրդակցական ժողովի մը, ուր այդ մարմիններու ներկայացուցիչները ծնունդ տուին «Բաֆֆիի հարիւրամեակի Գանձաթղթ» վրին, անոր անդամ անուանելով իրենց մէջէն եւ գրաւն անձնասիրութիւններ : Բաց ի Հօկէն, որ նախ ընդունեցաւ մասնակցիլ եւ նոյն իսկ փափաք յայտնեց Փարիզի հանդէսին իր մէկ բանախօսն ունենալ եւ յետոյ պատրուակ բռնելով ընտրուած Գանձաթղթին կազմը՝

բաշուեցաւ, փարիզահայ զրեթէ բոլոր կազմակերպութիւնները ներկայացուած էին այդ Գանձաթղթին մէջ : Այս վերջինը կոչ մ'ուղղեց բովանդակ Հայութեան, սրպէսդ ամէն տեղ կազմուին յանձնախումբեր եւ տօնուի հայ ազգային վիպասանին յիշատակը, իր մէջէն կազմեց նաեւ ելմտական մասնախումբ մը որպէսզի ծախքերուն համար հարկ եղած միջոցները ճարէ եւ խմբադրական մասնախումբ մը որպէսզի Բաֆֆիի նուիրուած հատոր մը ի լոյս բնծայէ : Խմբադրական մասնախումբը զիմեց հին ու նոր բազմաթիւ դրագէտներու, բանասէրներու, հրապարակագիրներու եւ անոնց աշխատակցութիւնը խնդրեց ատոնց մէկ բաւական կարեւոր մասը զբաղան պատասխան տուաւ այդ հրաւերին, ու Փարիզի հանդէսէն քիչ օր առաջ լոյս տեսաւ այդ հաւաքածուն որ կը պարունակէ մէկէ աւելի արժէքաւոր էջեր :

Հանդէսը, ուր խօսք առին արտասահմանեան երկու կարեւոր հայ կուսակցութեանց պատկանող գործիչներ եւ Ֆրանսական Կաճառի անդամ Պ. Ֆիրմէն Բօդ (որ տարիներ առաջ Սամուէլի Ֆրանսերէն թարգմանութեան առթիւ ժուրնալ տէ Տէպայի մէջ Բաֆֆիի այդ գործին վրայ զեղեցիկ յօդուած մը հրատարակած էր), տեղի ունեցաւ Միթիւալիթէի ընդարձակածաւալ սրահին մէջ, երկու հազարէն աւելի բազմութեան մը ներկայութեամբ, եւ ամենաջերմ ոգեւորութեան մէջ անցաւ անոր իրենց աջակցութիւնը բերին փարիզահայ արուեստադիտական լաւագոյն ութերը : Մարտի-ի մէջ նոյնպէս այդ յորելեանը տօնուեցաւ վայելուչ հանդիսաւորութեամբ : Այս օրերն՝ ան կը տօնուի նաեւ Լիոնի եւ Վալանսի մէջ : Մէկ քանի ուրիշ զաղութներու մէջ ալ (Պրիւքսել, Պուքրէշ, Հալէպ, Էւն.) տօնուեցաւ ան կամ որոշուած է տօնուիլ : Փարիզի հանդէսն եղաւ ամենէն մեծաշուքն ու ճոխը. հայ ժողովուրդի կողմէ արժանավայել մեծարանքի ցոյց մը եղաւ ատիկա դէպի իր գրականութեան զխաւոր վարպետներէն մին, հայ տարախոհ կազմակերպութեանց ներկայացուցիչներու բոպէ մը մերձեցումը, համերաշխումը ազգային

մշակոյթին արտակուսակցական, իսկապէս համազգային մեծութեան ու սրբութեան շուրջ. եւ ոչ ոք ինձմէ աւելի եռանդով ու հաճոյքով ջանաց որ այդ երեւոյթը՝ Բաֆֆիի պէս հայրենասէր մեծ գրագէտի մը շուրջ՝ տեղի ունենար: Իմ այդ վարմունքս, որ ոմանց տարօրինակ թուեցաւ, հետու է իմ կեանքիս մէջ նորութիւն մ'ըլլալէ: Քաղաքական գործունէութեան սկզբունքի, ուղեղի, թափօթի տարբերութիւններուն մէջ անդիջող ըլլալ ու ամենէն ճիշդը գաւառնուած ուղղութեան տիրապետման համար պայքարիլ, բայց ազգային գերագոյն սրբութիւններուն շուրջ (եւ ազգային մշակոյթը անոնց մեծագոյններէն մէկն է, մեծագոյնը նոյն իսկ) կուսակցական պայքարին դադարը, մերձեցումը, համերաշխութիւն պարտականութիւն մը նկատել, ասիկա եղած է միշտ իմ ղեկավար սկզբունքներէս մին: Քաղաքական հակառակորդի մը մէջ ոչ գրագէտ է կամ արուեստագէտ, երբ իրական տաղանդ տեսած եմ, անվարան փութացած եմ զնահատել ու գովել այդ տաղանդը: Դաշնակցութեան սխալները 1898-99էն սկսեալ տարիներով քննադատած եմ, բայց ինձի համար հաճոյք մը եղած է աշխատակցութեան հրաւիրել Ատոմ Եարճանեանի եւ Դանիէլ Վարուժանի պէս դաշնակցական երիտասարդներ շուրջ նորածագ բանաստեղծի տաղանդը առաջին զնահատողն ու քաջալերողն եղած էի, եւ անոնք ալ, ինձի պէս զգալով ու մտածելով, իրենց գեղեցիկագոյն էջերը տուած են Անահիտին, զնահատելով ու սիրելով զայն հրատարակող գրագէտը, եւ քաղաքական ուղեղի տարբերութիւններն ատոր արդելէ չնկատելով, (թէ եւ անոնք՝ ինչ ինչ կարեւոր պարագաներու մէջ՝ նոյն իսկ քաղաքական բմբուռներու հողին վրայ՝ շատ աւելի մօտ յայտնուեցան ինձի քան թէ դաշնակցական ղեկավարներուն. 1908ին Դաշնակցութեան պետերուն ժէօն թիւրքերուն հետ զաշինք կնքելէն, իրենց բոլոր ուժերով թուրքիա դառնալէն եւ իրենց ետեւէն մեր ուրիշ կուսակցութեանց զրեթէ բոլոր գործիչներն ալ հօն քաշելէն յետոյ, Եարճանեան իր Քնարիս լարերը դեռ քաց եմ եւ վարուժան իր Աւե-

րակաց Տիկիմը քերթուածով՝ Ատանայի ժէօն-թիւրքեան կոտորածներէն իսկ առաջ՝ ինքզինքնին լիովին համախոհ ցոյց տուին Անահիտի բռնած դիրքին):

Իմ ընկերս Արամ Ճինւպուշեան Բաֆֆիի նուիրուած Փարիզի հանդէսին մէջ արտասանեց գեղեցիկ ճառ մը ուր Բաֆֆիի մէջ պանծացուց սիրահարի մը պէս իր հայրենիքն ու ազգը սիրող եւ իր բոլոր ուժերն անոնց ծառայութեան նուիրած մեծ գրագէտին հրեղէն հողին, եւ անոր Սաւուէլէն հատուած մը յիշատակելով՝ որոշ տարախոհութիւններով դատուած զանազան տարբերու ազգին գերագոյն շահերուն շուրջ վճռական բոլէներու մէջ մերձեցման պէտքը, — զոր Ապագայի ազնուաշունչ խմբադրականներու շարքով մըն ալ արտայայտած էր, — չեշտեց: Այդ խմբադրականներուն մէջ՝ ան չէր բեր թէ պէտք էր ու կարելի էր մոռնալ լուրջ պատճառները որ կը բաժնեն մեր այլեւայլ քաղաքական կազմակերպութիւնները, այլ թէ այն մեծ վտանգին հանդէպ, բնաջնջման վտանգին, որուն առջեւ՝ ներկայ ընդհանուր սպառնալից կացութեան հետեւանքով՝ կրնան վաղը գտնուիլ մեր ունեցած Հայաստանը եւ հօն համախմբուած հայ ժողովուրդը, ու նաեւ օտարացման, ճուլման վտանգին հանդէպ որ աւելի քան երբեք կը սպառնայ Սփիւռքի Հայութեան նոր սերունդներուն, պարտականութիւն մը կար, եթէ ոչ միաձուլելու մեր իրերամարտ կազմակերպութիւնները (ինչ որ անհնար է), գէթ ջանալու զանոնք իրարու մօտեցնել, զանոնք մղելու խորհրդակցական ժողովներու, ուր միասին մտածելին թէ ի՞նչ ընելու են այդ զոյգ վտանգին հանդէպ իրենց ազգին էական շահերը պաշտպանելու համար եւ մանաւանդ ի՞նչ ընելու չեն որպէսզի այս շահերը աւելի եւս չվտանգեն:

Յաւալի է որ Ամերիկայի ու Եգիպտոսի մեր կարեւոր գաղութները մերձեցման այդ կոչին հանդէպ ժխտական դիրք բռնեցին ու նոյն իսկ Բաֆֆիի պէս ամբողջ հայ ազգին պատկանող դրական մեծութեան մը տօնախմբման գաղափարին շուրջ միանալու անկորոյց եղանակ տարին ահա վերջանալու վրայ է, եւ այդ գա-

դուքներուն մէջ ու եւ է թափփրական հանդէս սարքելու խօսք չկայ:

Այդ գաղութներուն բռնած ժխտական գիրքին պատճառը հեռաւոր Զեկայի մը արտասահմանեան Հայութիւնը պառակտելու համար որպէս թէ նիւթած սաղրանքներուն մէջ փնտռել ճղնիւր, ինչպէս կ'ընեն դաշնակցական հրապարականգիրներէն ոմանք, կամ տղայական ինքնախարէութիւն է եւ կա'մ անճոռնի ճշմարտութիւնը սքողելու անուղղամիտ ճիգ: Եթէ նոյն իսկ մեր ազգային վիպասանին շուրջ բոլոր մը միանալու ինքզինքնին անկարող զգացին Ամբրիկայի եւ Եգիպտոսի մեր հայրենակիցները, բուն պատճառը՝ Ծնունդի օրով Նիւ Եորքի Ս. Ուաշ եկեղեցիին մէջ գործուած ճիւղային ոճիւրն է որուն մէջ ու եւ է Զեկա դեր չէ ունեցած: Իսկ չեմ գիտեր թէ ի՞նչ բառ կարելի է գտնել որակելու համար պատասխանը գորտուին դաշնակցական գործիչներէն ու թերթերէն ոմանք՝ մեր կողմէ Փարիզի Ապագայի յօդուածներով եւ Բաֆֆիի հանդէսով ցոյց տրուած համերաշխական տրամադրութեանց... Ճիշդ այդ օրերուն, դաշնակցական գործիչ մը Փրանսական իշխանութիւնները կը խարէր իրր հասարակ խոռվարար եւ խառնակիչ անոնց մատնանիշ ընելով ձէպէլ Մուսայի հերոսական շարժման ղեկավար սքանչելի Եսայի Եաղուպեանը (որուն զովեստն ըրաւ դաշնակցականներէ սարքուած հաւաքոյթի մը մէջ հրամանատար Պընուա տ'Ալի), և այդ անբասիր հայ հայրենասէրը կը բանտարկուէր, ու պէտք կ'ըլլար որ Փրանսական կառավարութեան գիմում ընելով այդ մարդն իր իսկական ղէմքով ցոյց տայինք, որպէսզի անիկա անպարտ արձակուէր պատերազմական ատենան նորուն ներկայացաւ: Փարիզի Բաֆֆիական հանդէսէն քիչ օր առաջ, Յուսաբերի եւ Հայրենիքի մէջ երեւցաւ ալլանդակ յօդուածներու շարք մը, ու մանաւանդ Պ. Վահան Նաւասարդեանի մէկ ընդարձակ ու հրէշայնօրէն արտառոց յօդուածը՝ Հայրենիք ամսագրին մէջ, — ուր ոչ միայն ամենայն Հայոց Հայրապետին արտասահման ղրկած ամէն յարգանքի արժանի եւ ամենայտակ նկարագիր ու ամէն բանէ առաջ ազգա-

սիրական ու կրօնասիրական ուղեգիր ունեցող Նուիրակին գործունէութիւնը կը ներկայացուէր ու կը մեկնաբանուէր ամենէն յիմարականօրէն չարամիտ ձեւով, այլ եւ Ռամկավար Աղատական կուսակցութեան վարիչները կը ներկայացուէին իրր իրենց ամէն մէկ արարքը Զեկայէն եկած — նոյն իսկ հակասական — հրահանգներու համեմատ օքօմաթիֆ ու կրաւորական կերպով կատարող մարդիկ...: Եւ Բաֆֆիի փարիզեան հանդէսէն երկու օր յետոյ, Յառաջը կը հրատարակէր Նշան Պէշիկթաշլեանի մէկ անորակելի յօդուածը ուր Ռամկավար Աղատական կուսակցութիւնը իր բոլոր անդամներով, — այսինքն հայ ազգին մէկ ամբողջ կարեւոր հատուածը — կ'անարդուէր աններելի բացատրութիւններով («...Ձաւակներդ ռամկավար ըլլալու ամէն յարմարութիւն ունին... մէկը վախկոտ է, միւսը սողացող, երրորդը սարսափող: Եւ ճիշդ այդ տեղերէն կը սկսի բարեգործականութիւնը... Վա՛յ այն ոգորմելի ռամկավարին որ ամիսը գոնէ մէկ անգամ գլխուն քար մը չ'ուտեր: Քար մը նետէ ռամկավարի մը գլխուն եւ օր մը վերջը պիտի տեսնես որ նետած քարդ իր բարձրացումին հիմնաքարը եղած է...» եւն...:

Աւելի տղեղ եւ աւելի անխելք բան չեմ կրնար երեւակայել քան ընթացքը դաշնակցական այն ղեկավարներուն որոնք մէկ կողմէ կը յեղյեղեն թէ կ'ուզեն ազգային կենսական հարցերու մէջ համերաշխ գործակցութիւն եւ միւս կողմէ անհանդուրժելի նախատինքներով եւ ապուշ հէքեաթներու վրայ հիմնուած ամենածանրակշիռ եւ անպատուիչ ամբաստանութիւններով իրենցմէ կը զզուեցնեն ու կը հեռացնեն անոնք որոնց հետ կ'ըսեն թէ կ'ուզեն խորհրդակցիլ եւ գործակցիլ: Այնպիսի տխմար ու տմարդի յօդուած մը՝ ինչպէս էր Նշան Պէշիկթաշլեանինը, չհրատարակելով, Յառաջի խրմարողութիւնը ոչ միայն իրական համերաշխասիրութեան ապացոյց տուած կ'ըլլար, այլ եւ նոյն ինքն Սիդոնիայի եւ Կապպայի հեղինակին ծառայութիւն մատուցած: Ամենէն մեծ ու քաղաքակիրթ ազգերուն մէջ, հասկանալի ու բնական է որ տարբեր ուղեգիր ունեցող քաղաքա-

կան կազմակերպութիւններ իրարու ուղեղիծն ու դործունէութիւնը քննադատեն ու դատաւիտեն՝ նոյն իսկ ամենախիստ բաւերով, ու մեր մէջ ալ՝ երբ նոյն բանը կը տեսնուի, ոչ ոք կրնայ դայդ անտաւոր երեւոյթ համարիլ. բայց քաղաքակիրթ ազգի մը մէջ տեսնուած բան չէ որ կուտակեցական օրկան մը իր ազգին տարախոհ մէկ կազմակերպութեան բոլոր անդամները, այսինքն իր ազգին մէկ ամբողջ հաստուածը, անարգէ եւ անպատուէ: Ատիկա ո՛չ հրապարակադրութիւն է, ո՛չ քաղաքականութիւն, այլ անգիտակից ինքնախայտառակում:

Այս տխուր իրողութիւնները բնաւ պատճառ մը չեն կրնար ըլլալ որ, հաւատարիմ իմ սկզբունքիս, զնահատական խօսք մը չըսեմ այն դովելի երեւոյթի մասին որ է Հայրենիք ամսագրի տասնեւհինգամեակի բնկերսիրական եւ գրասիրական մեծ եռանդով տօնախմբումը՝ Փարիզ եւ այլուր՝ դաշնակցականներու եւ համակիրներու կողմէ, ու նաեւ այն աւելի եւս դովելի երեւոյթի մասին որով մեծածաւալ ամսագիր մը տասնեւհինգ տարի շարունակ կանոնադրապէս կըրցեր է հրատարակուիլ արտասահմանեան Հայոց ընդհանրապէս գաղջ, անտարբեր կամ անպարտաճանաչ հասարակութեան մէջ: Եթէ այդ բանը կարելի է դարձեր, ատոր մէջ պէտք է զնահատել ոչ միայն հիմնադիր-խմբագրին աշխատասիրական կորովն ու յարատեւութեան ոգին, այլ եւ դաշնակցական շարքայիներու համերաշխութեան, իրերօգնութեան առաքինութիւնը, որ ահա այս տասնեւհինգամեակի տօնախմբումներով ալ անգամ մը եւս կը յայտնուի, առաքինութիւն որ անշուշտ գրական ուժ մըն է մեր ազգին մէջ եւ որ քաղաքական մարդին մէջ մեծ ծառայութիւններ պիտի մատուցանէր — փոխանակ յաճախ ճիշդ հակառակն ընելու — եթէ իմաստուն ղեկավարներ գիտցած ըլլային զայն բանիմաց կերպով դործածել: Գալով այդ ամսութեան թիւն ընդհանրութեան արժէքին, ան ալ իրական է ու կարեւոր, երբ թոյլ մասերը մէկդի

կը դնենք ու նկատի կ'ունենանք տաղանդով իր գրական էջերը կամ մեր ժամանակակից պատմութեան համար շահեկանութիւն ներկայացնող վաւերաթղթական գրուածքները: Անոր հրապարակագրական բաժինը շատ յաճախ կուտակցամով, անձկամիտ ու հեռու ոգիով մը տողորուած ենք տեսած, անոր գրական բաժնին մէջ յաճախ լոյս տեսած են արձակ եւ մանաւանդ ոտանաւոր անհամ, անիմաստ եւ հրատարակուելու բոլորովին անարժան գրուածքներ, բայց եւ անուրանալի է որ հոն երեւցած են ալ յիշմէն տասնեւհինգ տարիներու շրջանին հայ գրականութեան լաւագոյն արտադրութիւններէն ամբողջ խումբ մը, Շիրվանզադէի, Իսահակեանի, Ահարոնեանի, Շանթի, Աղոնցի, Համաստեղի, Կոստան Զարեանի, Օշականի եւ այլոց մեծարժէք էջեր, ինչպէս եւ նշանակալից յուշագրութիւններ որ կարեւոր նիւթեղէններ են մեր ժամանակակից պատմութեան համար:

Մեր արտասահմանեան հանրային կեանքի գեղեցիկ երեւոյթներուն մէջ կրնամ ու պարտիմ յիշատակել նաեւ Թուրքն Մամուլեանի ի պատիւ Ապագայ Թերթի սարքած երեկոյթը եւ Տիրան Ալեքսանեանի ի պատիւ Ֆիլատել-Փիոյ Հայոց կազմակերպած թէյասեղանը:

Ազգասիրական ու արուեստասիրական խանդավառութեան վեհօրի ու չքեղ արտայայտութիւն մը եղաւ Վիքթոր Հիւկօ սրահի հաւաքոյթը, ուր Փարիզի հայ գաղութի բնորանին իր սէրն ու յարգանքը անգամ մը եւս յայտնեց մեր ցեղին ղեկարուկատական կարողութիւնները համաշխարհային բեմերու վրայ փայլեցնող մեծատաղանդ Հայու մը: Վահան Թէքէեան սխալած էր Զիթունիի այդ երեկոյթին նուիրուած լսարանի գրուածքին մէջէն այդ հաւաքոյթը դատելով ու անոր մէջ նոյն իսկ «խեղճութիւններ» երեւակայելով: Մեր ցեղը՝ անցեալին՝ զանազան երկիրներու մէջ եւ մարդկային դործունէութեան զանազան մարդերու մէջ՝ Մամուլեաններ արտադրած է, որոնց ոմանց հայ ցեղէ ղրխած ըլլալը պատահ-

մունքով մը միայն մերթ (ինչպէս Սինան ճարտարապետին համար) կրցած ենք ապացուցանել, իսկ շատերունը մնացած է անյայտ, որովհետեւ այդ հայազգի մեծ դէմքերը ծածկած են իրենց հայկական ծագումը: Մամուլեան, հասնելէ յետոյ իր ճիւղին մէջ ամենաբարձր յաջողութեանց որոնց կարելի է հասնիլ, ոչ միայն ամէն առիթով ամէն տեղ ազազակած է իր Հայ ըլլալը, այլ հայկական հաւաքոյթներու մէջ քանիցս յայտնած է թէ ինչ որ ինք կրցած է ընել՝ կը պարտի է՛ն առաջ իր ցեղին, իր արիւնին, որուն մէջ հին քաղաքակրթութեան մը գանձերը կան: Եւ մեր ցեղին հանդէպ անոր բռնած այդ աղնիւ ու ճիւղ գիրքն է ահա, որ իր հայրենակիցներէն ոմանք պարտք համարած են այդպիսի հանդիսաւոր առիթներու մէջ մէկէ աւելի անգամ դրուատել, որովհետեւ այդ դրուատիքին կրկնութիւնն ու շեշտումը մասնաւորապէս օգտակար է՝ արտասահմանեան հայ նոր սերունդին առջեւ, որ օտար մեծ ազդերու քաղաքակրթութեան փայլէն հրապուրուած, իր ցեղը շատ անշուք տեսնելու ձգտող, օտարանալու վտանգին մէջ է եւ Մամուլեաններու տուած գիտակցօրէն տոհմասիրական օրինակէն կրնայ օգտուիլ իր ցեղին հանդէպ յարգանքի եւ հաւատարմութեան զգացումներ տաճելու համար: Ահա թէ ինչու ու եւ է «Խեղճութիւն» չկայ ըսելու եւ կրկնելու մէջ թէ Մամուլեանները ծառայութիւն կը մատուցանեն իրենց ազգին՝ իրենց Հայ ըլլալը ամէն տեղ պարծանքով հռչակելով: Իսկ եթէ Ապագայի այժմեան խմբագրապետ Գեղամ Ֆէնէրճեանը, որ դրել շատ լաւ գիտէ, իր սեղմ ու հակիրճ թերեւս չափազանց հակիրճ -- տեղեկատուութեան մէջ ըսեր էր թէ Մամուլեանի այդ իրիկուն արտասանած պատասխան - ճառը՝ իր քերթի հայերէնով հաճոյք պատճառեց ունկնդիրներուն, ըսել չէր ուղած անշուշտ թէ իր հայերէնին թերի ըլլալովն էր որ հաճոյք պատճառեց, այլ թէ Մամուլեան որ կրնար աւելի դիւրութեամբ պատասխանել Փրանսերէն լեզուով՝ զոր անգլիերէնին ու ռուսերէնին չափ լաւ գիտէ, նախընտրեց արտայայտուիլ հայերէնով զոր տիրաբար չի կրնար կիրարկել,

բայց սիրուն ճիւղ մ'ըրաւ իր մայրենի լեզուով արտայայտուելու (եւ յաջողեցաւ իր հարազատ լեզուով՝ թէեւ մերթ խարխալուն՝ չարք մը արամիս եւ աղնիւ դադափարներ արտայայտել), ու այդ նիզն էր որ հաճոյք պատճառեց զինք խող հայ հասարակութեան:

Տիրան Ալեքսանեանի հրաւիրուիլը Նիւ Եորքի եւ Ֆիլատէլֆիոյ երաժշտական մեծ դպրոցի մը վարչութեան կողմէ իբր Փրանսական երաժշտութեան վարպետներէն մին, մասնաւորապէս՝ իբր Թաւուսակի ուսուցչապետ, մեր ազգին պատուարեր դէպք մըն է, վասնզի Ալեքսանեան ալ, որ Փարիզի երաժշտչրջանակներուն մէջ իբր նուրբ Թաւուսակահար եւ իբր հմուտ երաժշտադէպ ուսուցիչ շատոնց ի վեր առաջնակարգ դէմք մը դարձած է, միշտ ամենուն ծանօթ եղած է իբր Հայ (ու նոյն իսկ մինչեւ վերջերս «Նոնսէնեան» տարագիր Հայ էր մնացած ու նոր է որ դիմում ըրած է Փրանսական քաղաքացի ընդունուելու համար): Ամենամեծ զովեստներով լի էր այն հրաժեշտի ճառը զոր աշխարհահռչակ Փրանսացի դաշնակահար Քորթօ արտասանած էր Ալեքսանեանի մասին՝ Ամերիկա մեկնելուն առթիւ անոր ի պատիւ սարքուած նուագահանդէսի մը մէջ եւ որուն թարգմանութիւնը տուի 2 - 3 ամիս առաջ Պայքարին ղրկած յօդուածիս մէջ: Բարեկամ մը որ կը կարգայ Նիւ Եորք թայմզ, ըսաւ ինծի թէ Ամերիկայի այդ մեծագոյն օրաթերթը ջերմօրէն ներբողալից յօդուած մը հրատարակած էր Ալեքսանեան երաժիշտ - ուսուցչապետի մասին: Կ'ուզէի այդ յօդուածին գէթ գլխաւոր հատուածներուն թարգմանութիւնը տալ այստեղ, բայց դժբախտաբար Նիւ Եորք թայմզի այդ թիւը չկըրցայ ձեռք անցընել:

Ֆիլատէլֆիոյ Հայերը ուրեմն շատ լաւ են ըրած — Կռունկ թերթի խմբագրութեան նախաձեռնութեամբ, — հանդիսաւոր թէյասեղանով մը պատուելով մեր մեծանուն հայրենակիցը:

Քանի որ մեր ցեղի քաղաքակրթական կարողութեանց չքեղ ապացուցումներ հանդիսացող հայրենակիցներու վրայ է մեր խօսքը, կ'ուզեմ հոս արտադրել նաեւ մեր ազգի այդ յատկութեանց աղնիւ գնահատում մը զոր կը դնեմ ուժանացի հայազէտ բանասէրի մը, փրօֆ. Վ. Պրնրցիանուի, վերջերս Պուքրէշ՝ Հանգլի Ամսթրեայի յիսնամեակին նուիրուած հանդիսաւոր հաւաքոյթին արտասանած ճառին մէջ, որուն թարգմանութիւնը հրատարակած էր Արազ շարաթաթերթը:

«... Ազգային հպարտութեան քաղմատիւ պատճառներ ունիք անցեալին մէջ ինչպէս եւ այսօր, որքան կը ներեն ձեր ներկայ հնարաւորութիւնները, այնպէս որ կրնաք վստահաբար նայիլ ապագային: Ամենահին ժողովուրդ մըն էք, եւ ատենով ունեցած պետութիւն մը որ տապալած է ուրիշ պետութիւններ: Ունեցած էք մշակոյթ մը նոյնպէս հին, որ դրած է իր կնիքը նոյնպէս հին ուրիշ ժողովուրդներու վրայ: Ունեցած էք բարձր մշակոյթի շրջան մը, Ոսկեդարը, որ տեսած է իրմէ յետոյ այ: Բուռն պայքար մղած էք ի պաշտպանութիւն քրիստոնէական կրօնին որուն համար տուած էք բիւրաւոր զոհեր: Կայսրերու երկար շարք մը տուած էք մեծ Բիւզանդիոնին, ճարտարապետական ոճ մը տուած էք Ասիոյ եւ Եւրոպայի քաղմատիւ ժողովուրդներու, մինչեւ նաեւ մեզի: Կուրծք տուած էք Մելնուքեան հորդաներուն՝ առաջին պատուարը կազմելով դէպի Եւրոպա անոնց խուժումին: Յետոյ ցրուած էք աշխարհի բոլոր հովերուն, ամէն տեղ ալ մեծ մարդիկ տալով եւ այս երկրին ալ տալով մարդիկ որ դեր են կատարած... Այսօրուան տօնը նախ մեզի կը յիշեցնէ Միսթարը, որ այնպիսի պահու մը երբ աշխարհ մոռցած էր ձեր դոյութիւնը՝ քառսին ծոցէն ձեր հին պատմութիւնը եւ անոր փառքերը երեւան հանեց եւ ստեղծեց նոր ոսկեդար մը, եւն., եւն.»:

ՄԵԼՆՈՂՆԵՐԸ (ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՅԱԿՈԲ ՅԱԿՈԲԵԱՆ, ՍՏԵՓԱՆ ԷԼՄԱՍ, ՏԻՐԱՆ ՊԵՅԼԻՐԵԱՆ) — Այս վերջին ամիսներու ընթացքին՝ մահը մեր ազգէն խից այս չորս

ղէմքերը, որոնց իւրաքանչիւրը՝ այս կամ այն չափով ու որակով՝ ուժ մը եւ արժէք մը կը ներկայացնէր:

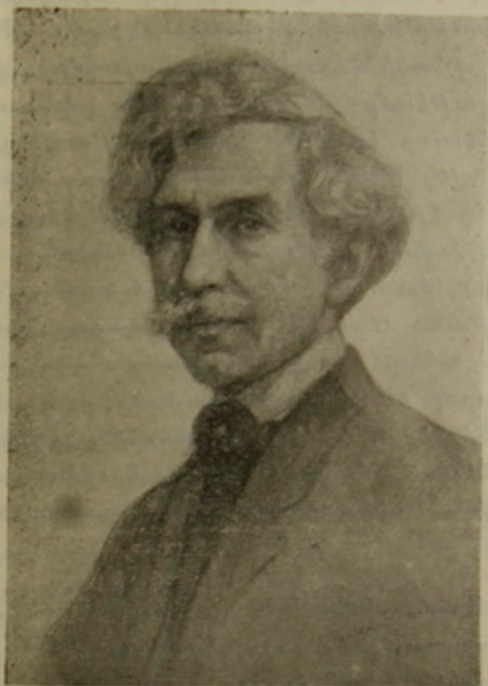
Աւետիս Պետրոս ԺԴ-Արփիարեան, կաթողիկէ Հայոց Պատրիարք-Կաթողիկոս, բղխած Ակնայ հին ու աղնիւ մէկ գերդաստանէն, Հայ - Կաթողիկէ համայնքին մէջ ընդհանուր յարգանքով պաշարուած, ամբողջ Հայ ժողովուրդի համակրանքին արժանացած էր այն վեհօրի նկարագրովը, հայրագործով ժողովրդապետի յատկութիւններով ու հարազատ Հայու սիրտով զոր ցոյց տուած էր իր Խարբերդի առաջնորդ եղած ատեն, Պոլիս՝ իրր պատրիարքական փոխանորդ, ու մանաւանդ Մարաշի մէջ, զինպազարի շրջանին, երբ իր անձնուէր, կորովի ու ճարտար վարժունքով յաջողէր էր Փրանսական զօրքին հեռանալէն յետոյ այդ քաղաքի Հայ ժողովուրդին հոն մնացած մասը Քեմալի իսկ հաւանութեամբ դուրս հանել եւ ինչն իսկ այդ կարաւանին ետեւէն քայլելով դայն տանիլ մինչեւ Հալէպ:

Համիտեան շրջանին՝ ան իրր կասկածելի արտօրուած էր Լիրանան, ու պատերազմի ընթացքին, 1915ի ահաւոր օրերուն, ան իր հօտին հետ տարապրութեան սոսկումնքն ապրած էր:

Իր դաւանակիցներուն միաձայն հաւանութեամբ 1931ին կաթողիկէ Հայոց պատրիարք - Կաթողիկոսութեան զահուն վրայ բարձրացած, այդ պաշտօնը անկից ի վեր Հայ պետի մը զգացումով կատարելէ յետոյ, ան խոր ծերութեան մէջ վախճանէր է: Բովանդակ Հայ մամուլը, առանց դաւանական ու կուսակցական խտրութեան, այդ հատրնտիր Հայուն յիշատակը մեծարեց սիրոյ ու պատկասանքի արտայայտութիւններով:

Սքեֆան Էլմաս, որ Ժրնէվի մէջ չիջեր է քանի մը ամիս առաջ, եղաւ մեծատաղանդ արուեստագէտ մը՝ իրր դաշնակահար եւ իրր նրա՛նգայարդար, մին անոնցմէ որ Հայ ցեղի գեղարուեստական կարողութիւնները օտար բարձրագոյն միջավայրերուն մէջ ամենալճիկ չորհունով մը կը փայլեցնեն:

«Մեծ արուեստագէտ մը վախճանեցաւ Ժրնէվի մէջ, կը դրէ Ժուռնալ տը Ժընէվ,»

Արեֆան Էլմաս

Արեֆան Էլմաս, հայ գաղնակահար ու նուագայարդար :

« Ծնած Իգմիր 1862ին, ան իր մատաղ հասակէն նուիրուեցաւ երաժշտութեան դոր կը սլաշտէր: Ետքէն, գրականութիւնը, բանաստեղծութիւնը, փիլիսոփայութիւնը գրաւեցին իր փայլուն իմացականութիւնը: Բայց զաշնակին ուսումնասիրութեան է որ ան կը յատկացնէր իր երիտասարդ տաղանդին բոլոր ուժերը:

« Պաշտամունք մը ունէր Ֆրանց Լիսթի համար, որուն մօտ տարած էին զինքը տասերկու տարեկան եղած ատենը եւ որ իրեն խորհուրդներ տուած էր: Տարիներ ետքը, Եւրոպայի բոլոր մայրաքաղաքներուն մէջ ան նուագահանդէսներ տուաւ, բայց բանաստեղծութեան սիրահար իր հոգին երազը կը նախընտրէր ամբօխի ազմուկէն: Նուագահանդէսները լքելով, վարպետը արտադրեց շարք մը երաժշտական շարադրութիւններ, ֆոնէրքօներ, պարֆարօյներ, սօնաքներ, եւն-»:

Պատերազմէն բաւական տարի առաջ, երբ Էլմաս Փարիզ կը գտնուէր, հաճոյքն ունեցած

եւ զինքն անձամբ ճանչնալու եւ ներկայ գրտնուելու Սալ Էրաբի մէջ իր տուած նուագահանդէսին, ուր զմայլելի ճարտարութեամբ գործադրեց՝ եւրոպացի մեծ վարպետներու էջերու հետ՝ իրմէ ալ կտորներ եւ ջերմ ընդունելութիւն պտաւ հասարակութեան մօտ, որ ստուար մեծամասնութեամբ Ֆրանսացիներէ կազմուած էր: Երաժշտական թերթերն ալ գովեստով արտայայտուեցան իր այդ նուագահանդէսի մասին: Մօտէն ճանչնալով զինքը այդ շրջանին, զնահատեցի ու սիրեցի իր մէջ՝ մեծ արուեստագէտին հետ՝ սիրալիր, հեղահամբոյր, համեստ մարդն ալ որ անոր կ'ընկերանար, դայն կ'ընդգրկէր:

Էլմաս, որ իր ծննդավայրին մէջ շատ փոքր հասակէն երաժշտական ձիրքեր ցոյց տուած ու տեղական ուսուցիչներով մարդուիլ սկսած էր, իր արուեստը կատարելագործած էր Վիեննայի մէջ, Անթօն Տօօր եւ Ֆրանց Քրէմը նըշանաւոր ուսուցչապետներուն ղեկավարութեան տակ: Բայց նախ քան այդ — ինչպէս բուսեցաւ քիչ առաջ, — հսկայ Լիսթը ճանչցած, իբր հաղուապիւտ ձիրքերով օժտուած եւ փայլուն ապագայ մը խոստացող երաժիշտ մը անոր համակրութիւնը դրաւ եւ անկից իր արուեստին համար ցուցմունքներ ու խորհուրդներ ստացած էր, ինչ որ հպարտութեամբ ու հրճուանքով կը յիշէր միշտ:

Տարիներ ետքը, իր նուագայարդարի համբաւը, աճած ու մեծցած, կը հասնէր ինծի, եւ մասնաւոր հաճոյքով մըն է որ քրօնիկներէս մէկուն մէջ իր երաժշտական հեղինակութեանց մասին լոյս տեսած ներբողալից յօդուածները կը թարգմանէի:

Թէ իր կեանքի երկրորդ մասին մէջ նուագահանդէսները լքած ե ինքզինքը երաժշտական ստեղծագործութեան միայն նուիրած ըլլալը պէտք է բացատրել իր «բանաստեղծութեան սիրահար» ձիրքի համար ունեցած նախասիրութեամբ», ինչպէս կը գրէ Ժուլիան տը ժընիվ, առիկա կրնայ ճիշդ ըլլալ մասամբ: Բայց անհրաժեշտ է նաեւ յիշատակել ատոր մէկ ուրիշ ու թերեւս զլիաւոր պատճառը, այն է որ իր կեանքի այդ երկրորդ շրջանին, Էլմաս իր ականջի ծանրութիւնը՝ զոր բաւական կանուխէն ունէր արդէն՝ բացարձակ խու-

թեան հասած տեսաւ: Ահա ինչ որ այդ մասին — եւ էլ մասի տաղանդի ու կեանքի մասին — կը գրէ Կազէր տը Լօզան:

«... Վաղահաս խլութիւն մը զինքը ստիպեց քիչ յետոյ իր դաշնակահարի գործունէութիւնը կասեցնելու: Այն ատեն է որ հաստատուեցաւ Լեմանի ակումբը, ուր գտաւ իր նրազայարգարի մեծ տաղանդին նպաստաւոր միջավայրն ու շրջապատը: Գրեց՝ միմիայն դաշնակի համար՝ խել մը գործեր, պալլատներ, պարֆարօլներ, մագուրֆաներ, վալսեր, ռումբսներ, սօնաքներ, ֆօնսերքօներ, եւն., դաշնակային նշանաւոր գրութեամբ մը եւ ուսման թիկ ոճով մը, բայց ուր միշտ կը գտնենք դուռ անձնական արեւելեան կնիք մը:»

Չուիցերիական երկու մեծ օրաթերթերն ալ կը գրուատեն նաեւ հանդուցեալին աղնիւ ու բարեկործ մարդու յատկութիւնները: «Ժընէվի քաղաքացի դարձած, Սթեֆան Էլմաս դիտեցաւ բարեկործական մարդին մէջ երկրին ծառայութիւն մատուցանել: Իր անսահման բարութիւնը միշտ պատրաստ էր պաշտպանելու, օգնելու»:

Էլմասի առաջին հրատարակութիւնը եղած է «Վեց էքիւտներ» տիտղոսով տետրը, զոր ձօնեց Ֆրանց Լիսթին, ի յիշատակ այն խորհուրդներուն զոր ստացած էր անկից եւ որ — ինչպէս կը գրէ Էլմասը մօտէն ճանչցող մը — «խանդավառեց վարպետը, որ սակայն կ'ըսէր թէ դաշնակի արուեստին վերջին խօսքը արդէն ըսուած է:»

«Ան հետզհետէ հրատարակեց, կը գրէ նոյն անձը, շատ մը գործեր դաշնակի համար, նշանաւոր կերպով շարադրուած, գիւրասահ ու մաքուր ոճով մը եւ անձնադրոշմ զգացումով մը: Իր «քերթուած»ները յատկանշական են այն հայրենասիրական շունչով որ զանոնք կ'ողկուրէ: Սթեֆան Էլմաս այն է Հայոց համար ինչ որ Շօփէն Փոլսնիացուց համար եղաւ. երկուքն ալ իրենց ճմլուած հայրենիքն ողբացած են: Սթեֆան Էլմասի գործը մեծատարած է, ու միմիայն դաշնակի համար գերուած այդ արտադրութիւնները մեծ մասամբ տպուած են Լալիցիկ՝ Շթայնկրապըր Վերլակ կարեւոր հրատարակչական տան ու մասամբ Փարիզ՝ Շարլ Հայէ տան ձեռքով (Գոնքուար

ժեներալ տը Միլզիֆ): Իր կարեւորագոյն շարադրութիւններէն յիշատակենք՝ Էրեք ֆօնսերքօ դաշնակի համար, նուագախումբի ընկերակցութեամբ, որոնց առաջինը ձօնուած է հռչակաւոր Էրաթիլտ Անթուան Բուպինշթայնին, վեց էքիւտ դաշնակի համար, ձօնուած Ֆրանց Լիսթին, Քերթուածներ (Այդերզ, Երգեր, Հոփուերզութիւն, Գեղօն, Եղերերզ, Թոման), ձօնուած Վիքթոր Հիւօյին, քսան Քերթուած (Երկրորդ շարք) դաշնակի համար, չորս սօնաք, հինգ մեղեդաւոր պար, մէկ ֆուաքօր եւ մէկ քրիօ դաշնակի եւ լարաւոր գործիքներու համար, քսանեւհինգ փրեկիւտ, քսանեւեօթը մագուրֆա, եօթը ֆօքփիւրմ, տասը վալս, երկու պալլատ, երկու պարֆարօլ, եւն.:»

Յակոբ Յակոբեան. — Թիֆլիսի մէջ, ուր հաստատուած էր ուս յեղափոխութեան յաղթանակէն առաջ եւ ուր շարունակեց ապրիլ համայնավար ընթերցի տիրապետումէն յետոյ, վախճաններ է Յակոբ Յակոբեան բանաստեղծը՝ եօթանասունումէկ տարեկան հասակին: Ծնած Գանձակ, նախնական կրթութիւնը հայ ծխական վարժարանի մը մէջ ստացած, յետոյ ատեն մը ուսական գիմնազիոնի մը աշակերտ, ան իր մտքի եւ հոգիի խկական դաստիարակութիւնը կերտած է գլխաւորապէս ինքնօրնութեամբ, իրեն առաջնորդ առնելով Միքայէլ Նալբանդեանն ու յեղափոխական երգերու Վերհարնը, Ատա Նեկրին (որուն կարմիր տաղերէն խումբ մը թարգմանած է) ու մանաւանդ ուս յեղափոխական - ընկերավարական գրողներն ու բանաստեղծները: Ան եղած է յեղափոխական - ընկերավարական երգիչ՝ ընկերավարական յեղափոխութեան յաղթանակէն առաջ, — ինչպէս եղան Շուշանիկ Կուրդինեանն ու Վահան Տէրեանը, անոնցմէ նուազ արուեստագէտ, աւելի սիստեմաւոր, աւելի «կուսակցական»: Յեղափոխութեան յաղթանակէն առաջ, ան տուաւ երգեր, ընկերային անարդարութեանց դէմ զայրոյթն ու բողոքը, բանւոր ու չքաւոր դասակարգի վրիժառու եւ վերանորոգիչ պայքարը, ամենքին համար արդար կեանքի մը հաստատման հաւատքը արտայայտող: Յեղափոխութեան յաղթանակէն յետոյ, աւելի լայն շունչով, խորիստ ու լուսաւոր ներ-

շնչումով մը, ան երգեց ընկերության հետ-
քի համեմատ նոր կերտուող կեանքի տեսիլնե-
րը, և այդ էջերուն գլխաւորներէն ևն Վոլ-
խովսքոյը և Եիւր - Կաւալը (Շիրակի ջրանց-
քը), երկու մեծ քերթուածներ, որոնց երկ-
րորդը լաւ ծանօթ է Փարիզի Հայութեան,
Գմբէթեան զերասանէն շատ անգամներ կենդա-
նի արուեստով մ'արտասանուած ըլլալով:

Յակոբեանի բանաստեղծութիւնը մեծ մա-
սամբ քարոզական ոճ ունի, տաղաչափուած
հրապարակախօսութիւն է, սիրուետի տեսա-
կէտով միջակ, մերթ բոլորովին տկար: Այսու
հանդերձ իր արտադրութիւնները ընդ-
հանրապէս համակրելի են, որովհետեւ անկեղծ
համոզում մը, ազնիւ իտէալի մը ջերմ
հաւատքը կը զգացուի անոնց մէջ: Ան ունի սա-
կայն նաեւ որոշ թուով էջեր ուր իր աշխար-
հայեացքն արտայայտուած է սիրուն քնարեր -
գութեամբ մը կամ կորովի պերճախօսութեամբ
մը, — որ այդ էջերը, առանց զանոնք թու-
մանեանի մը, Իսահակեանի մը, Տէրեանի մը
կամ Չարենցի մը քերթութեան հաւասար կա-
ցուցանելու, իրական բանաստեղծութեան ոլոր-
տին մէջ կը պահեն:

Ամէն պարագայի մէջ, երջանիկ մարդ մը
եղաւ Յակոբեան: Տարիներով՝ անշուք բան-
ւորի կամ շնչին միջարումով զործարանի հաշ-
ուակալի զրկանքներով լի մութ կեանքն անցը-
նելէ և ընկերական ազատարար յեղափոխու-
թեան մը հաւատքով ուղեւորուելէ, այդ յեղա-
փոխութեան իտէալն երգելէ, անոր հող պատ-
րաստելու զործին իր միջոցներով աջակցելէ
յետոյ՝ հրճուածքն ունեցաւ իր իտէալին յաղ-
թական իրականացումը տեսնելու, ցնծութեամբ
ու հպարտութեամբ երգեց այդ յաղթանակը,
ունեցաւ կեանքի երկրորդ մաս մը ուր իրեն
տրուեցաւ հանդիստ և ուրախ ապրելու և իր
սիրած աշխատանքները միայն կատարել կարե-
նալու միջոցները: Ան ոչ միայն Հայաստանի,
այլ և ամբողջ Անդրկովկասի «Ժողովրդական
բանաստեղծ» տիտղոսն ստացած էր: 1935ին,
Երեւանի մէջ, Պետհրատը ի լոյս բնծայեց ա-
նոր բանաստեղծութիւններու լիակատար հա-
ւաքածուն՝ զեղարուեստական չքեղ հրատարա-
կութեամբ: Բայց որովհետեւ ազնիւ մարդ էր
ան, ինծի կը թուի թէ անոր վերջին տարին

ամպոտած ըլլալու է անդիմադրելի տխու-
թեամբ մը զոր չեն կրնար իրեն ազդած չըլ-
լալ մտացածին ու անկարելի յանցանքներով
ամբաստանուած իր համայնավար ընկերնե-
րէն ու մանաւանդ իր տաղանդաւոր եղբայրա-
կիցներէն ամբողջ մեծարժէք խումբի մը բաւ-
տարկումները:

Տիրան Պէյլէրեան, որուն յիսունեւօթը
տարեկան հասակին անակնկալ մահուան լուրն
իմացանք վերջերս, Եգիպտոսի հայ գա-
ղութին — և ամբողջ հայ ժողովուրդի —
հատընտիր գէմբէրէն մէկն էր: Զինքը ճանչ-
ցած էի Պոլիս՝ զեռ պատանի, երբ ես ինքս՝ ե-
րիտասարդ ուսուցիչ՝ իր տունը կ'երթայի հա-
յերէնի դասեր տալու իրեն: Սուր իմացակա-
նութեամբ մը օժտուած, գրական ու մանա-
ւանդ գիտական ու միջլիստովայական բարձրա-
դոյն հարցերու համար խորունկ հետաքրքրու-
թեամբ մը գրաւուած միտք մը ի յայտ կը բե-
րէր և ատոր հետ՝ ազնիւ, քնքուշ, համակրելի
նկարագիր մը: Այդ խոստմնալից պատանին իր
ներշնչած յոյսերն իրականացուց: Գերմանիա
զրկուած՝ Համալսարանի մէջ իր գիտական
բարձր ուսումը ստանալու համար, ան՝ շրջա-
նաւարտ ըլլալէ յետոյ՝ հաստատուած Եգիպ-
տոս, այդ երկրի Համալսարանին կարող ու
յարգուած գիտական ուսուցչապետներէն մին
եղաւ, ու նաեւ Եգիպտոսի հայ գաղութին աղ-
գային ու կրթական կեանքին կարեւոր ուժե-
րէն մին, իրր Գահիրէի Հայոց Քաղաքական
Ժողովի ատենապետ, մէկէ աւելի հոգարար-
ծութեանց անդամ, ու վերջերս՝ մին ամենէն
զործօն ու ձեռնհաս անդամներէն Կրթական
Ծրագրի Յանձնախումբին, և իրր ամենէն գի-
տակից ու անձնուէր անդամներէն Ռամկավար
Ազատական Կուսակցութեան, իրր լուրջ ու
ներհուն աշխատակից մեր Արեւ օրաթերթին
(վերջերս ան սկսած էր հոն հրատարակել նաեւ
մտածումով լի բանաստեղծութիւններ որ չա-
հեկան էին): Անիկա բարոյական ու մտաւո-
րական բարձր ու ատող յատկութիւններով
զարդարուած լուսաւոր գէմբ մըն էր որուն
անհետացումը զգալի կորուստ մըն է մեր ժո-
ղովուրդին համար:

Քրոնիկիս այս բաժինը գրելու միջոցիս,

ստացայ խորի. Հայաստանի նոր թիւերու ծրար մը, և Դեկտեմբեր 1-ի թիւէն իմացայ մահը Փրոֆ. Ա. Ե. ՏԻՄ. Հ. ՔԱԼԱՆԹԱՐԻ որ Հայաստանի կարող ու փորձառու մասնագէտներէն մէկն էր, հմուտ գիւղատնտես և անասնաբոյժ, բազմալաստակ ուսուցիչ: Ան ծնած էր 1859ին զեղջկական ընտանիքի մը ծոցը: Բարձրագոյն կրթութիւնն ստացած էր Փեթրովսի համալսարանին մէջ. Մեծարանքի հաւաքական արտայայտութիւն մը կազմող յօդուածի մը մէջ զոր հրատարակած է խորի. Հայաստանը և զոր ստորագրած են խումբ մը ուսուցչապետներ (Ա. Ա. Յակոբեան, Ա. Զ. Թամաճչի, Ս. Մ. Սմիլինսքի, Վ. Ա. Բիցքի, Խ. Ա. Երզնեան, Ս. Ա. Շչերպաքոֆ, Զ. Ֆ. Դիլանեան, Մ. Մարտիրոսեան), հետեւեալ կենսագրական տեղեկութիւնները կը գտնենք հանդուցեալի մասին. «Հոկտեմբերեան յեղափոխութենէն յետոյ, Քալանթար կը նուիրուի ամբողջապէս բնկերվարական շինարարութեան, ի յայտ բերելով արտասովոր նախնածախնդութիւն և խանդավառութիւն: 1930ին ան կը փոխադրուի Հայաստան և կը լծուի մշտական աշխատանքի, իրրեւ հոգադործութեան ժողկոմխարութեան խորհրդական և իրր անասնաբուժական բարձրագոյն վարժարանի ուսուցչապետ: 1931ին իր ղեկավարութեամբ կը կազմակերպուի «Կաթնարդիւնաբերութեան գիտահետազոտական ինստիտուտ»ի հայկական մասնաճիւղը, որ յետագային կը վերակառուցուի և կը վերածուի կաթնա-փորձագիտական աշխատանոցի: Կաթնատնտեսական անասնապահութեան և կաթնատնտեսութեան մարդին մէջ բազմաթիւ գիտական աշխատութիւններ ու ձեռնարկներ կը պատկանին Ա. Քալանթարի գրչին: Անոր խմբագրութեամբ լոյս տեսած են շարք մը գրքեր, գիւղատնտեսական պարբերաթերթեր: Ատոնցմէ զատ, ան հրատարակեր է 60 գիրք ու գրքոյկ Խ. Հայաստանի ազգաբնակչութեան լայն դանդումներուն համար, յօդուածներ տուեր է գրեթէ բոլոր գիւղատնտեսական օրաթերթերուն: Քալանթարին կը պատկանին կարգ մը գիտեր կաթնատնտեսութեան մարդին մէջ: Մեծ մասնագէտի արժանիքին ան կը միացնէր իր մէջ մարդու բարձր յատկութիւններ, արձագանք տալով հասարա-

կական ժամանակակից կեանքի բոլոր հրատապ հարցերուն: Անիկա լաւագոյն օրինակը կը հանդիսանար զգայնութեան, ինչպէս և զէպ ի աճող երիտասարդ սերունդը բարի վերաբերմունքի: »

Հաճոյքն ունեցած էի անձամբ ճանչնալու Փրոֆ. Քալանթարը՝ Փարիզ, երբ կարճատեւ մը հոս մնաց Խ. Հայաստան երթալէ առաջ: Երեւան անցուցած քանի մը շաբաթներուս ընթացքին, մէկ քանի անգամ հանդիպեցայ իրեն: Խանդավառօրէն յարած էր իր գործին զոր վարպետ մասնագէտի մը պէս գիտէր կատարել: Կարեւոր ուժ մըն է որ Հայաստանի հայ ժողովուրդը կը կորսնցնէ յանձին այդ բազմալաստակ գիտնականին:

Մեզմէ անդարձ բաժնուող այս սիրելի հայ ղեմէրուն կողքին, պարտք կը զգամ զոնէ յարգանքի երկու տողով ողջունել առ յաւատ մեկնումը օտար երեք մեծ ու սիրելի ղեմքերու, Մասարիք շէն մեծ հայրենասէրին, Ռաուլ Փոնչոն Ֆրանսացի պատուական բանաստեղծին և Մորիս Ռաֆէլ Ֆրանսացի սքանչելի երգահանին:

Առաջինը եղաւ ամենէն արդարօրէն երջանիկ մարդերէն մին մեր երկրագունդին. պատերազմէն առաջ, իրր հայրենասէր ուսուցիչ, իրր իմաստուն հանրային գործիչ, ան գիտցաւ իր ժողովուրդը պատրաստել իր ուրոյն հայրենիքի ազատագրման գործին. պատերազմի առն զիտցաւ գլխաւոր ղեկավարն ըլլալ ազատագրման առաջնորդող ճիւղերուն, ազատագրման իրականացումէն յետոյ՝ վերականգնած հայրենիքի առաջին ու ղեկավարին շրջանին՝ Պէնէլէի հետ՝ հանդիսացաւ գլխաւոր վարիչը, ու խոր ծերութեան մէջ աչքերը փակեց, իր հայրենասիրական երազն ու ճիւղերը լիովին յաջողութեամբ պատկուած տեսնելէ, ինքզինքը ամբողջ ժողովուրդի մը սիրովը, յարգանքովն ու երախտագիտութեամբը պաշարուած զգալէ յետոյ:

Ռաուլ Փոնչոն, որ քիչ ծանօթ է Հայոց, Ֆրանսուս Վիլլոնի, Լաֆօնթէնի և Վերլէնի բնութանիւրէն՝ դմայելի բանաստեղծ մըն էր, խո-

բապէս «Փրանսացի», արտակարգօրէն բեզուէ, անհաւասար անշուշտ, բայց երբեք հասարակ, յաճախ ինքնատիպ ու համեղ:

Ռաֆէլ Ֆրանսացւոց մեծագոյն երգահանն էր՝ Տրպիսիի մահուրէն ի վեր, ժամանակակից համաշխարհային երաժշտութեան ամենէն նուրբ եւ Ֆրանսագրոշմ վարպետներէն մին:

ՖԻԱՆՍԱՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԶԻՆՈՒՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ֆրանսական կառավարութեան տարիներ առաջ քուէարկած օրէնքը «նանսէնեան» տարադիր (հայ, ռուս, եւն.) երիտասարդներու զինուորադրութեան մասին, սկսաւ գործադրուիլ այս տարուան Հոկտեմբերին: Պատերազմական նախարարութիւնը ամիսներ առաջ, մանրամասնեալ ու վերջնական ձեւ տալով այդ օրէնքին, յայտարարեց որ այդ կարգի օտար 20 եւ 21 տարեկան երիտասարդները իրենց տարեկից Ֆրանսացիներուն պէս պիտի հրաւիրուէին ներկայ տարուան Հոկտեմբերին՝ զիրենք հիւրընկալող երկրին պաշտպանութեան կարեւնալու համար մասնակցիլ՝ իրենց զինուորական ծառայութիւնը կատարելու, թէ ազատ էին այդ հրաւերն ընդունելու կամ մերժելու, բայց թէ մերժման պարագային՝ իրենց պիտի տրուէր մէկ տարուան պայմանաժամ, որպէսզի կարենան իրենց գործերը կարգադրել եւ Ֆրանսայէն հեռանալով ուրիշ երկիր մը երթալ: Իսկ 22էն 33 տարեկանները նոյնպէս ազատ պիտի ըլլային զինուորադրութեան հրաւերն ընդունելու կամ չընդունելու, բայց մերժման պարագային երկրէն հեռանալու հարկադրուած պիտի չըլլային. միայն թէ՛ Ֆրանսական քաղաքացի եւ թէ դառնալ կը ցանկան այդպիսիները, զինուորական ծառայութեան հրաւերն յօժարակամ ընդունիլը անոնց խնդրանքին նպաստաւոր լուծում գտնելը պիտի դիւրացնէ:

Զինուորական ծառայութիւնը անտարակոյս բարերար նորութիւն մըն է մեր դադթան Ֆրանսահայութեան կեանքին մէջ: Այդ ծառայութիւնը կատարելէ յետոյ՝ մեր երիտասարդները իրենց տունը պիտի դառնան արեւելի ամուր առողջութեամբ, աւելի առնական նկարագրով, կեանքի պայքարին հաջաբն աւելի

հզօրապէս պատրաստուած, իրենց հիւրընկալ հայրենիքին ինչպէս եւ իրենց տոհմային ու պատմական հայրենիքին համար կազմելով աւելի զիտակից ու մարդուած պաշտպան ուժեր: Այս բոլորն ի նկատի ունենալով է որ Ֆրանսահայ մամուլը, ուրիշ հարցերու մէջ քիչ անգամ համերաշխ, այս հարցին հանդէպ միահարոյն դրական կարծիք յայտնեց, ու մեր երիտասարդներն ալ՝ քիչ բացառութեամբ՝ ինքզինքնին պատրաստ ցոյց տուն զինուորական ծառայութիւնը յօժարակամ ընդունելու. սա տարբերութեամբ, որ մեր թերթերէն ու դանոնք ներշնչող խմբակցութիւններէ ոմանք անհրաժեշտ կը նկատէին Ֆրանսական կառավարութենէն խնդրել որ Ֆրանսական քաղաքացի ճանչնար բոլոր անոնք որ պիտի զինուորադրուէին ինչպէս եւ իրենց մօտիկ ազգականները՝ զինուորական ծառայութեան երթալէն առաջ. ոմանք նոյն խել յառաջ կ'երթային մինչեւ առաջարկել որ կառավարութենէն խնդրուէր այդ առթիւ Ֆրանսայի մէջ գտնուող բոլոր Հայերը Ֆրանսական քաղաքացի ճանչնալայլք — եւ ատոնց գլուխն էր Գաղթականաց Կեդր. Յանձնաժողովը՝ իրեն համախոհ ունենալով նաեւ Ալլընիւ Բլեպէրի Գաղթ Օֆիսը, — այդպիսի անպօրձնական ծայրայեղութիւններէ հեռու մնալով, կը խորհէին որ պէտք էր Ֆրանսական քաղաքացիութիւն ուղել զինուորադրուողներէն միայն անոնց համար որ իրենց կամքով այդ մասին խնդրանք ներկայացուցած պիտի ըլլային, իսկ ազատ թողուլ այն հայ երիտասարդները որ զինուորական ծառայութիւնն ընել սիրով ընդունելով հանդերձ պիտի ուղէին նանսէնեան տարադիր Հայու հանդամանքը պահել (որոշ առաւելութիւններ ստանալով): Այդ ձեւով ալ զիմում ըրաւ Գաղթ Կեդր. Յանձնաժողովը կառավարութեան, 20էն 33 տարեկաններու եւ իրենց մօտիկ ազգականներուն համար: Արտաքին Գործոց նախարարութեան այն պաշտօնատարը որ այդ հարցով մասնաւորապէս կը զբաղէր, ուղեց ջանք մ'ընել զէթ կարեւոր չափով մը զոհացում տալու համար Գաղթ Կեդր. Յանձնաժողովի միջոցով յայտնուած խնդրանքին, եւ Արդարութեան նախարարութիւնը այդ հարցով զբաղող իր պաշտօնակցին հետ խորհրդակցելով՝ Գաղթ.

Կեդր. Յանձնաժողովի նախագահին ուղղուած նամակով մը յայտնեց թէ կառավարութիւնը կարելին պիտի ընէր որպէսզի 20 եւ 21 տարեկան հայ տարազիր երիտասարդները որ պիտի կոչուէին զինուորական ծառայութեան եւ որոնք Ֆրանսական քաղաքացի ընդունուելու խնդրանք ներկայացուցած էին, զէթ մեծագոյն մասամբ՝ զինուորադրուածներու ծառայութեան երթալէն առաջ՝ հարկ եղած քննութիւնը արագօրէն կատարուելով՝ անոնք եւ իրենց մօտիկ ազգականները քաղաքացի ընդունուէին։ Եւ նոյն անձնաւորութիւնը մեզի տուաւ նաեւ իր ձեռքով խմբագրուած պաշտօնական յայտարարութիւն մը նոյն մօքով, արտօնելով որ զայն հրատարակէինք մեր թերթերուն մէջ եւ անոր վրայ հիմնուելով կոչ ուղղէինք մեր զինուորադրուած երիտասարդներէն անոնց որոնք Ֆրանսական քաղաքացիութեան խնդրանք ներկայացուցած են որ իրենց անունն ու հասցէն եւ այլ մանրամասնութիւններ մեր Գաղթ. Կեդր. Յանձնաժողովի կամ Ալմընի Բիւլետրի Հայ Գաղթ. Օֆիսի միջոցով հաղորդէին արտաքին գործոց նախարարութեան։ Այս պաշտօնական յայտարարութիւնը եւ մեր կոչը հրատարակեցինք, բայց այդ միջոցին փարիզահայ երկու թերթեր, մին միւսէն աւելի ապուշ ու գոհակօրէն ամբողջափար, ելան դրել թէ մեզի տրուած յայտարարութիւնն անվաւեր էր, յետեւեցան (.), թէ Արտ. Գործոց նախարարութեան մէկ աննշան պաշտօնեան բերանացի քանի մը տարտամ խոստում ըրած ըլլալու էր մեզի, թէ ուրեմն այդ յայտարարութիւնը ունէ արժէք հունէր։

Նոյն ատեն պայքար մղելով Գաղթ. Կեդր. Յանձնաժողովին դէմ, համոզեցին զինուորադրուողներուն մեծամասնութիւնը թէ իրենց բաղձանքները կառավարութեան յայտնելու համար անոր մօտ գիմում ընողը պէտք էր ըլլար ոչ թէ Գաղթ. Յանձնաժողովը, այլ զինուորադրուողներու ներկայացուցիչներէն — եւ անոնց ինքնակոչ ու անխելք բարեկամներէն — կազմուած մարմին մը։ Այդպիսի մարմին մը կազմուեցաւ եւ այնուհետեւ ան է որ կառավարութեան մօտ գիմումներն ըրաւ՝ մինչեւ երիտասարդներուն զինուորական ծառայութեան եր-

թալը։ Այդ բոլորին արդիւնքն այն եղաւ որ քիչեր մեր կոչին պատասխանեցին (10 հոգի Գաղթ. Յանձնաժողովին եւ 5 հոգի Ալմ. Բիւլետրի Օֆիսին)։ Այդքան փոքր թիւ մը կարելի չէր ներկայացնել կառավարութեան։ Մեր զիմումները չհարունակեցինք եւ այդ գործը ձգեցինք զինուորադրուողներու անունով կազմուած մարմնոյն։ Մեզի այդ յայտարարութիւնն, ընողը Արտ. Գործ. նախարարութեան յայտնի ու կարելոր պաշտօնատարներէն մին էր, Պ. տր Բեֆֆի, որ այդ հարցով մասնաւորապէս զբաղելու պաշտօն ունէր, որ այդ հարցին համար կայացած միջնախարարական երկրորդ ժողովին նախագահեց եւ որ արդէն 1936ի ներգաղթին առեն Ֆրանսական կառավարութեան այդ գործին բերելիք օգնութեան բաժինն ու ձեւը որոշելու համար կայացած միջնախարարական ժողովին ալ նախագահեց։ Այդ ազնիւ ու հայասէր Ֆրանսացին մեր զինուորադրուող երիտասարդներուն բաղձանքներուն՝ զոր մեր միջոցով իմացած էր՝ թարգմանն ու փաստաբանը դառնալով Արդարութեան նախարարութեան մօտ՝ ստացած էր արդիւնք մը, ոչ մեծատարած ու բացարձակ, բայց լուրջ եւ գործնական — 20 եւ 21 տարեկաններուն փափաքին հնար եղած չափով արագ՝ զինուորական ծառայութեան երթալէ առաջ՝ իրականացումը։ Մեր զինուորադրուած երիտասարդները, իրենց պոռոտախօս ու անուղղամիտ «բարեկամ»ներէն խարուած, չուղեցին օգտուիլ այդ արդիւնքէն, եւ զերակշռեց՝ Ֆրանսական կառավարութեան վերջնական որոշման մէջ՝ Պատերազմական նախարարութեան թեզը, որ ամենէն խիստն էր եւ ոչ միայն այդ երկու թերթերու մեծամեծ խոստումներուն, այլ եւ նոյն իսկ 20 - 21 տարեկան զինուորադրուածներու յայտնած փափաքներուն հիշդ հակառակը կը ներկայացնէր, — այսինքն թէ 20 - 21 տարեկաններէն անոնք որ Ֆրանսական քաղաքացիութեան խնդրագիր տուած են՝ պիտի ստանան այդ իրաւունքը զինուորական ծառայութեան շրջանէն աւարտելէ յետոյ (եթէ իրենց գնդապետը նպատաւոր վկայութիւն տայ անոնց մասին), իսկ 22 - 33 տարեկաններուն համար որոշուածը (որ բանաւոր է) վերեւ յիշատակեցի արդէն։

Հիմա, երեք ամսէ ի վեր, բոլոր 20 - 21 տարեկանները, եւ որոշ թիւ մըն ալ այն 22 - 23 տարեկաններէն որոնք կամովին ընդ առաջ պացած են զօրակոչին, իրենց զինուորական ծառայութիւնը կատարելու վրայ են: Իսկ այս օրերս՝ մինչեւ Յունուար 16՝ պիտի կանչուին 1938ի 20 - 21 տարեկանները:

Գացողները, ինչպէս կը տեսնենք ընդհանրապէս իրենց նամակներէն, զո՛հ են իրենց զինուորական կեանքէն, չատերը նոյն իսկ ոգևորուած են անով. բայց կան որ զիրենք մինակ կը զգան այդ նոր միջավայրին մէջ, չունին իրենց հետ թղթակցող, իրենց թերթ, զիրք ու զանազան նուէրներ զրկող, — ինչպէս Փրանսացի բոլոր զինուորներն ունին: Կան որ բաղձանդամ ընտանիք մը ձգած էն իրենց ետեւ ու կառավարութեան ըստ օրինի անոնց տուած օգնութիւնը անբաւական է անոնց բոլոր պէտքերը զոհացնելու, կան որ իրենց իսկ համար չունին հարկ եղածին չափ նիւթական միջոցներ: Այդ ամէն կերպով համակրութեան արժանի երիտասարդներուն հոգեկան ու նիւթական պէտքերուն զոհացում տալու համար, Փարիզի Հայոց Աղքատախնամ Ընկերութեան վարչութիւնը պատուական զաղափարն ունեցաւ իրեն կից յատուկ մասնախումբ մը կազմելու՝ «Յիշէ՛» անունով, որպէս զի անիկա «կնքահայր» կամ «կնքամայր» (այսինքն հետաքրքրուող, թրջթակցող, օգնող) գտնէ անոնց որ ատոր պէտք ունին, եւ որպէս զի զոմարներ հաւաքէ ու զանոնք յատկացնէ նուէրներ զրկելու այդ զինուորներէն անոնց որ զիմում կ'ընեն, կամ անոնց ընտանիքին յաւելուածական օգնութիւն մը հասցնելու: Այս կազմակերպութիւնը արժանի է բովանդակ Փրանսահայ զաղութին համակրութեանն ու աջակցութեանը: Հասցէ՝ «Յիշէ՛» մասնախումբ, Հայոց Եկեղեցի, 15, Թիւ Ժան Աուժօն, Փարիզ:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՐՑԸ

«Հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան» հարցը զոր ամենայն Հայոց Հայրապետը մասնաւոր կոնդակով մը զրաւ վերջերս հանուր Հայութեան առջեւ, բարդ ու ծանրակշիւ հարց մըն է:

Ատով արդէն սկսաւ զբաղիլ մեր արտասահմանեան մամուլը, — Երուսաղէմի մեր Պատրիարքարանի պաշտօնաթերթէն սկսեալ մինչեւ մեր բոլոր կուսակցական ու չէզոք թերթերը. ես իմ կարգիս հարցին խորը մտնելու, նոր մանրամասնութեանց վրայ կարծիք մը յայտնելու գիտաւորութիւն չունիմ այս քրոնիկիս մէջ. պիտի բեմ միայն որ եթէ լաւ է որ այդ հարցին ուսումնասիրութեամբ զբաղի մեր մամուլը, անյարմար է որ հարցին բոլոր կէտերուն վերջնական լուծում տրուի ներկայ բոլորին, երբ Խ. Հայաստանի եւ Խորհրդային այլ երկիրներու մէջ գտնուող Հայերը — մեր ազգին ստուարագոյն մասը, — չի կրնար ազատօրէն իր կարծիքը յայտնել այդ մասին, երբ Թուրքիոյ մէջ գտնուողներն ալ (որոնց նոյն իսկ թոյլ չտրուեցաւ կաթողիկոսական վերջին ընտրութեան մասնակցելու համար պատգամաւորներ զրկել) այդ հարցին վրայ իրենց մտածումը լիովին յայտնելու կարելիութիւնը չունին եւ երբ արտասահմանի մէջ իսկ՝ աւանդական ու հարազատ Հայ Եկեղեցիին կողքին բուսած կը տեսնենք՝ Ղեւոնդ սրբապանի խող-խողումէն ի վեր՝ «Դանակցական եկեղեցի» մը, տխուր կատակ, որ կը յուսանք երկար չի տեսեր բայց որ առ այժմ գոյութիւն ունի եւ կրնայ իր անհաւատ հաւատացեալի եւ իջմիածինը չճանչցող Էջմիածնականի անիմաստ քիթը խօթել այս փափուկ խնդրոյն ալ մէջ եւ զայն աւելի բարդացնել: Լաւագոյնն է հարցին արմատական լուծումը յետաձգել ապագայ աւելի նպաստաւոր ժամանակաշրջանի մը, եւ առ այժմ չատանալ այդ ապագայ լուծումը պատրաստող ուսումնասիրութիւններով եւ մեր կրօնական ծայրայեղօրէն երկար արարողութեանց կրճատման եւ ասոր նման անվիճելի եւ անհրաժեշտ պէտքերու լրացումով:

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԽՈՐՀ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

«Խորհ. Հայաստանի նորագոյն թիւերու ծրարին մէջ զոր ստացայ քրոնիկիս այս կէտին հասած բոպէիս, կը գտնեմ մէկ թիւ մը միայն ուր «Հայպետհրատ»ի վերջին հրատարակութեանց վրայ գէթ քանի մը չոր տողերով

տեղեկութիւն կը տրուի: Ըստ այդ հակիրճ լրատութեան, Հայաստանի խորհրդայնացման 17րդ տարեդարձին առթիւ, Հայպետհրատը ի լոյս է ընծայեր մեծաքանակ օրինակներով՝ Շիրվանզադէի «Կրակ»ը, «Զար Ողի»ն եւ «Նամուս»ը, Շոլոխովի «Հերկած Խոպան»ը, Մկրտիչ Կորիւնի «Կեանքի եւ սիրոյ երգեր»ը բանաստեղծութեանց ժողովածուն, Սարմէնի թարգմանած «Լենին հսկան»: Տպագրուելու վրայ են Ֆրիկի բանաստեղծութեանց հաւաքածուն, «Հայ շինականի աշխատանքի երգեր» հատորը: Ի մօտոյ լոյս կը տեսնեն Շոթա Ռուսթավելի «Վազրենաւոր»ը, Յովհաննէս Յովհաննիսեանի երկերու առաջին հատորը, Ալեքսանդր Ծատուրեանի «Ընտիր երկեր»ը, Նար-Դոսի երկերու երկերու երկրորդ հատորը, Պերճ Պոչեանի երկերու առաջին հատորը, («Յեցերը եւ Յունոն»): Ասոնցմէ զատ, պիտի հրատարակուին Մաքսիմ Կորբիի «Մայրը», Մ. Մանուէլեանի «Զարթօնք» վէպը, Սունդուկեանի թատերախաղերու ժողովածուն, Երիտասարդ բանաստեղծ Յովհաննէս Շիրազի «Արեւի երկիր» եւ «Արիւնոտ շորեր» քերթւածները:

Պորին հաճոյքով մըն է որ կ'արտադրեմ այս ցուցակը, որ կը հաստատէ թէ հայ գրական շարժումը, թէեւ նուազած, կենդանի է սակայն միշտ, կը շարունակուի Խ. Հայաստանի մէջ. շահեկան նոր գրողներու՝ ինչպէս Յովհ. Շիրազ կամ Արմէն Կորիւն՝ բանաստեղծութեանց հաւաքածուներ, արժէքաւոր երէց գրողներու՝ ինչպէս Մ. Մանուէլեան՝ վէպեր, լոյս կը տեսնեն կամ մամուլի տակ են, վախճանած վարպետներու՝ ինչպէս Շիրվանզադէ, Նար-Դոս, Յովհ. Յովհաննիսեան, Ալեքս. Ծատուրեան, Սունդուկեան, Պերճ Պոչեան՝ երկերու ժողովածուներ, Բուսթամելիի «Վազրենաւոր»ին կամ Կորբիի «Մայր»ին պէս օտար հրաշակերտներու թարգմանութիւնը, ժողովրդական բանաստեղծութեան ամենակարեւոր շարք մը ինչպէս «Հայ շինականի աշխատանքի երգեր»ը որոնց լաւագոյններէն մաս մը Կոմիտասն է որ հաւաքեց ու հրատարակեց առաջին անգամ, եւ միջնադարեան հայ մեծ բանաստեղծ Ֆրիկի գործերու հաւաքածու մը,

տպագրուելու վրայ են: Յաւալի է որ այդ հրատարակութիւններէն մէկ մէկ օրինակ չեն զրկեր — ինչպէս ցարդ կ'ընէին — արտասահմանի գէթ կարեւոր հայ թերթերուն: Յուսա՞նք արդեօք որ այդ լաւ սովորութիւնն ալ քիչ աւտենէն կը վերահաստատուի: (1)

Խորիւ. Հայաստանի նորագոյն թիւերէն մէկը մեզի կը բերէ շատ տխուր լուր մը, որ այդպիսի յոյսերու առջեւ՝ գէթ ատենուան մը համար՝ զոները կը փակէ, այն թէ Խ. Հայաստանի Ժող. Կոմիտարներու խորհուրդը որոշեր է լուծարքի ենթարկել Հայաստանի Օղութեան Կոմիտէն (ՀՕԿը), Բարեկործական Միութիւնը (Այսինքն Հ. Բ. Ը. Միութեան ներկայացուցչութիւնը) եւ Մեկոնեան Ֆոնտը (այսինքն Մեկոնեան Ֆոնտի երեւանեան տարեկան 3000 ոսկին զործածութիւնը ղեկավարող Երեւանեան Յանձնաժողովը), պաշտօնական զեկոյցը կ'աւելցնէ՝ «Կազմակերպուած է յատուկ կառավարական յանձնաժողով լուծարքի հետ կապուած հարցերը լուծելու համար»: Ինչո՞ւ լուծարքի ենթարկել Բարեկործականի ներկայացուցչութեան եւ Մեկոնեան Ֆոնտի Յանձնաժողովի պէս հաստատութիւն-

1) Գրական Թերթի Դեկտ. 6ի թիւին մէջ՝ որ այս քրոնիկա գրելէս յետոյ ձեռքս անցաւ, ծանուցուած կը տեսնեմ ասոնցմէ զատ՝ իրր արդէն հրատարակուած, Սարմէնի «Լենին հրական», Մ. Կորիւնի «Կեանքի եւ սիրոյ երգեր» ժողովածուն, Ֆրիկի «Երկեր»ը, Հոխիսիմէ Պօղոսեանի «Մարգարտածաղկի եւ լուսատիտիկի հեքեաթը», իսկ իրր ի մօտոյ հրատարակելի՝ մանկա-պատանեկական գրականութեան բաժնին մէջ՝ ծանուցուած են նաեւ ի միջի այլոց Խնկո-Ապէրի «Բանաստեղծութիւններ» եւ «Ընտիր երկեր», Ղազ. Աղայեանի հատոր մը երկերու, Վիքթոր Հիւկոյի «Քօզէթ»ը, Արազիի «Մանկական պատմուածքները», Ստեփան Զօրեանի «Վանուշ»ը, Մ. Մանուէլեանի «Կիւղոյից Տոկիօ», Վրթ. Փափաղեանի «Լուրդա-լուր», Ատրպետի «Տժվժիկ», Յովհ. Շիրազի «Բեւեռի տոմար», Մ. Կորիւնի «Ծաղկաճորում» եւն.:

ներ որ թ. Հայաստանին ամենամեծ ծառայութիւններ մատուցած էին. դեռ տարի մը առաջ, Սթալին ինքն իսկ, սիրալիր ընդունելութիւն ընելով Արսէն Եռայեանին, Նուպարաշէնի շինութեանց արագացման պէտքը կը զգացնէր եւ այդ գործին օգնելու համար երեք միլիոն ռուպլի Միութեան կեդր. կառավարութեան կողմէ նուէր կուտար. ի՞նչ անցաւ անկից ի վեր, որ այժմ իրերը յանկարծ այսքան ներհակ երեւոյթ զգեցած ըլլան: Ուրեմն այդ լուծարքի որոշումը՝ Խորհրդային Հայաստանի իշխանութեան եւ արտասահմանի Հայութեան յարաբերութեանց խզում, հայրենաշէն աշխատանքին մէջ գործակցութեան կասում կը նշանակէ (ինչ որ մեծ դժբաղդու պիտի ըլլար թէ՛ արտասահմանի Հայոց եւ թէ՛ թ. Հայաստանի համար): Բայց պէտք չէ ամապարենք Յուսաբերի ու Հայրենիքի «պայտուշ» ներուն պէս ամէն ինչ հոն բացարձակ ու վերջնական սեւութեան մէջ թաթխուած տեսնելու. պաշտօնական զեկոյցին այն Փրազը որ կ'ըսէ թէ՛ «կառավարական յատուկ յանձնաժողով մը կազմակերպուած է լուծարքի հետ կապուած հարցերը լուծելու համար», կրնայ նշանակել թէ՛ կառավարութիւնը ուրիշ ձեւ մը պիտի գտնէ Բարեգործականի հետ գործակցութիւնը (Նուպարաշէնի կառուցման, Մելգոնեան ֆոնտի տարեկան 3000 ոսկիի գործածութեան եւ այլ նմանօրինակ գործերու մէջ) շարունակելու համար: Մելգոնեան ֆոնտի երեւանեան Յանձնաժողովի մասին արդէն իսկ քանի մը ամիս առաջ լուր մը եկաւ (ոչ պաշտօնական) թէ լուծուած է եւ թէ այդ գործը յանձնուած է Համալսարանի վարչութեան (որուն արդէն յանձնուած էր յատուկ յանձնաժողով մը կազմուելէ առաջ). հաւանական է որ այդ գործըն է որ իրր պաշտօնական որոշում այժմ կը հաղորդուի մամուլին: Յուսալի է որ կառավարութիւնը նմանօրինակ կարգադրութիւն մը ընէ Բարեգործականի հետ իր յարաբերութիւնները պահպանելու, անոր գործակցութեան շարունակումը հնարաւոր դարձնելու համար: Այդ գործակցութիւնը Բարեգործականի միջոցով արտասահմանեան ամբողջ հայ ժողովուրդին հետ՝ թ. Հայաստանը Սփիւռքի

Հայութեան մէջ ժողովրդական ու սիրելի դարձնող մեծագոյն ուժերէն մէկն էր. չենք կրնար դիւրաւ ընդունիլ որ երեւանի կառավարութիւնը թ. Հայաստանին միմիայն օգուտ բերող եւ արտասահմանեան հայրենագուրկ Հայութեան համար հրճուանք մը եւ սփոփանք մը կազմող այդ գործակցութիւնը ջնջելու անխելք եւ անսիրտ որոշումը տուած ըլլայ:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Արտասահմանեան Հայութեան նոր հրատարակութեանց մէջ, գրական տեսակէտով առաջին տեղը կը բռնէ Բենիամին Նուրիկեանի «Այդեկութեան»-ը, զմայլելի հաւաքածու մը Խարբերդի երբեմնի կեանքին յուշերովը կազմուած կամ Ամերիկա դաշթող Խարբերդցիներու այժմեան կեանքէն քաղուած գունագեղ պատկերներու եւ սրամիտ ու համեղ կամ գրաւիչ ու յուզիչ կարճ պատմուածքներու: Այդ հատորը, որուն տպագրութիւնն ալ զեղեցիկ է ինչպէս բովանդակութիւնը եւ որուն վրայ մասնաւոր յօդուած մը պիտի հրատարակեմ ուրիշ թերթի մը մէջ, մեծ պատերազմէն ի վեր մեր մէջ երեւցած ամենէն հայագոյն, ինքնատիպ, հիւթեղ գրական արտադրութիւններէն մէկն է, նիւթով ու ձեւով շահեկան գործ մը, զգայնութեան, գիտողութեան եւ երազանքի անձնագրով նկարագրովն ու արտայայտութեան մէջ տեղական գոյնի հորազատութեան ու ճոխութեան հետ նուրբ ճաշակի, չափի զգացման տիրապետութեամբը՝ մեծարժէք արտադրութիւն մը, որ սահմանուած է տեւական կեանքի եւ գործ ամէն հայ գրասէր պէտք է փութայ իր մատենադարանին մէջ ունենալ:

Բանասիրական բովանդակութեամբ հայ նոր հրատարակութեանց գլուխը կը կանգնի Գարեգին արքեպիսկոպոս Յովսէփեանի «Հաւուց Թառի Ամենափրկիչը եւ նոյնանուն յուշարձաններ հայ արուեստի մէջ» ընդարձակ, հմտալից եւ կարեւոր «պատմա-հնագիտական ուսումնասիրութիւնը» որ, բազմաթիւ պատկերներով զարդարուած, լոյս է տեսած Երեսօղէմի Ս. Յակոբեանց տպարանէն: Տպագրա-

կան ծախքերուն իրենց օգնութիւնը շնորհած են Գահիրէ արեւմտեակ երեք գրասէր յայտնի Հայուհիներ, Աննա Պութրոս Կալի, Սաթենիկ Զաւրի եւ Նուարդ Եղուպեան: Մեծանուն գիտնականին այս մանրակրկիտ ու յոբնաջան աշխատութիւնը նուիրուած է Հաւուց Թառի վանքին Ամենափրկիչ անունով նշանաւոր «Յիսուսի խաչէ իջման» հին ու զեղեցիկ փայտակերտ քանդակագործութեան (որ մօտ մէկ դարէ ի վեր իջմիածնի դանձարանին մէջ կը պահուի եւ որուն լուսանկարն առաջին անգամ ես հրատարակած եմ իմ «Հայ իջեր» գրքիս մէջ) ծագման ու զանազան փայրեր թափառման մասին ու բարդ հարցերուն լուսարանմանը: Ան կը պարունակէ նաեւ այդ գեղարուեստական կոթողին եւ նոյն կամ անոր մօտիկ նիւթէ ներշնչուած, այսինքն խաչէ իջման կամ խաչելութեան պատկերացում ներկայացնող հայ ալ ուշադրաւ ու ռնորոշ գործերու՝ զիմեղէն յուշարձաններու, խաչքարերու վրայ կամ մանրանկարներու մէջ եւ զեռ ուրիշ ձեւերով՝ համեմատական, քննութիւնը, բազմապատիկ տեսակէտներով ուսումնասիրութիւնը եւ մեկնաբանութիւնը: Այս երկատիրութիւնը յոբնափայտակ հեղինակին ցարդ հրատարակած բազմաթիւ ալլազան ու մեծաթէք աշխատութեանց մէջ ապահովուող առաջին տեղերէն մին կը դրուէ:

Շատ կարեւոր դործ մըն է, ուրիշ տեսակէտով, «Խարբերդի Եղեռնը» տիպաբանական ուսումնար հատորը զոր նաղարէթ Փիրանեան հրատարակած է Պոսթրնի մէջ, Պայքարի տպարանէն: 1915ի անիծեալ շրջանին, Թալաթի եւ Ենկերներու հայաջինջ զժողային ծրագրին Խարբերդի եւ շրջակայից մէջ ու բռնադատութիւն ճամբաներուն վրայ գործադրութեան ահաւոր մանրամասնութեանց նկարագրութիւնն է զոր կուտայ մեղի հեղինակը որ այդ արհաւիրքներուն ականատես եղած, զանոնք ապրած է: Հեղինակը իր անձնական միջամանջային յուշերուն արձանագրումին վրայ աւելցուցած է նաեւ իր քանի մը հայրենակիցներու գրաւոր փկայութիւնները որ առանձին զլուխներ կը կաղմեն գրքին մէջ: Ամբողջ գործը, գրքի ձեւով երեւալէ առաջ, լոյս տեսաւ իւր թերթօն Պայքար օրաթերթին մէջ: Զկայ՝ Հայու մը հա-

մար՝ աւելի նուիրական, եւ աւելի մըլտապէս արդիական նիւթ, քան այդ ահաւոր ժամանակաշրջանին հայ ժողովուրդի մարտիրոսագրութեան պատմութիւնը. վաւերաթղթեր՝ օտարներէ եւ Հայերէ գրուած՝ շատ ունինք արդէն ատոր վրայ, բայց զեռ ինչքան մասեր այդ աննախընթաց ողբերգութենէն՝ կը մնան անձանթ, չարձանագրուած, եւ ով որ պակաս մը կը լրացնէ, մեր նահատակներուն յիշատակին յարգանքի հարկ մըն է որ կը մատուցանէ, մեր աղգային պատմութեան ամենէն կարեւոր մէկ շրջանին լիակատար պատկերացմանը կը նպաստէ:

Անոնք որ կը կարծեն թէ պէտք է յաւերժացնել այդ սոսկումի օրերուն ճնշիչ ազդեցութիւնը հայ ժողովուրդի մօթին ու հոգւոյն վրայ, թէ ատիկա վնասեցուցիչ, տկարացուցիչ զեր մը կրնայ կատարել եւ թէ քաղաքականապէս ալ վնասակար է հայ ժողովուրդին, կը սխալին խորապէս: Թէ՛ բարոյապէս եւ թէ՛ քաղաքականապէս անհրաժեշտ եւ օգտակար է հայ ժողովուրդին՝ եւ մանաւանդ անոր օտար երկիրներ ցրուած պանդուխտ զանգուածներուն համար՝ Հայ ըլլալուն պատճառով այդպիսի դարհուրելի մարտիրոսութեան մը ենթարկուող մեր հարիւր հազարաւոր արեւակիցներուն տառապանքը, ցոյց տուած բարոյական զիմադրութիւնը եւ ինչ ինչ վայրերու մէջ հերոսական ինքնապաշտպանութիւնը կամ արի ու յուսահատ կռիւով մահը յիշել միշտ, լեցուիլ այդ պատկերներուն ներշնչումով, որպէսզի վերապրող Հայերը միշտ իրենց մօթին ու սրտին առջեւ ունենան այդ նահատակ Հայութեան հանդէպ իրենց պարտաւորութիւնները, որպէսզի աւելի ուժեղ ճիգով մարտին օտարացման վրտանդին դէմ, որպէսզի հայ աղգային մշակոյթի զարգացման աւելի եռանդով ու հաւատքով նպաստեն, որպէսզի հայ աղգային դատին ներկայ եւ ապագայ պահանջներուն հանդէպ՝ առանց պոստալիստութեանց, առանց զրգոյի յիմար սպառնալիքներու, իմաստուն ու գործնական ոգիով, հնարաւոր ձեւերով կատարեն իրենց ամէն տեսակի պարտականութիւնները:

Փիրանեանի զիրքը կը պարունակէ շատ մը նոր եւ կարեւոր մանրամասնութիւններ, ու գրուած է անկեղծ յուզմունքի պարզ ու զը-

բաւիշ ոճով մը: Կ'արժէ որ ամէն հայրենասէր Հայ կարգայ այդ գիրքը:

Կոմիտասեան Յանձնաժողովը ի լոյս ընծայեց ողբացեալ վարդապետին անտիպ գործերուն եօթներորդ տետրը, որուն առաջին մասը կը կազմուի Հայ ժողովրդական հարսանեկան երգերէ որոնց նօթագրութիւնն ու դաշնակումը սեւագրուած գտանք իր գրպանի տետրիկներուն մէջ որ Պոլսէն մեզի գրկուեցան երկու տարի առաջ: Երկրորդ մասը կը կազմուի Հայ ժողովրդական մեներգներէ զոր Կոմիտաս հաւաքած ու դաշնակած է եւ զոր Օր. Մ. Բարայեան վարդապետն ձեռագրին վրայէն իր ներկայութեանը օրինակելով պահպանած է: Այս տետրին մէջ ալ կը գտնուին Հայ ժող. երգին զեղեցկագոյն էջերէն մէկ քանին, խօսքերուն ընադրին հետ հրատարակուած է նաեւ Փրանսերէն թարգմանութիւնը:

Բաֆֆիի նուիրուած հատորը զոր կազմեց ու հրատարակեց մեր ազգային վիպասանին ծննդեան հարիւրամեակի կազմակերպիչ Յանձնաժողովի խմբագրական Մասնախումբը, արժեքաւոր հաւաքածու մըն է, ուր կը գտնուին քանի մը շահեկան յօդուածներ մեծ գրողէ տին կեանքին ու գործին վրայ, ինչպէս եւ արտատպումներ Բաֆֆիի երիտասարդութեան ատեն գրած շարք մը նամակներուն եւ հանդուցեալ յայտնի Հայ գրողէտներու Բաֆֆիի մասին գրուած քննութիւններ: Բաֆֆին սիրող ամէն Հայ — եւ ո՞ր ճշմարիտ Հայն է որ չի սիրեր զայն — պէտք է օրինակ մը ունենայ այդ հատորէն: Գրքին վաճառման հասոյթը ամբողջութեամբ պիտի յատկացուի Բաֆֆիի անտիպ մէկ գործը կամ իր մասին գրուած գործ մը հրատարակելու եւ կամ իր մէկ տպուած երկը վերըստին տպագրելու:

Բանասիրական շահեկան հաւաքածու մըն է «Հայ Տոհմանուններ» տիտղոսով գրքոյկը զոր Պոլսոյ մէջ հրատարակել է Թ. Ազատեան եւ ուր համախմբուած են հմտալից յօդուածներ Երեւանի ուսուցչապետներէն Հ. Աճառեանի եւ Ա. Սալապարեանի, ինչպէս եւ Կ. Բաժմաշեանի, Գ. Մանուկեանի, Ս. Շամլեանի եւ Թորոս Ազատեանի՝ միեւնոյն նիւթին վրայ, որ է Հայ հին ու նոր տոհմային մականուններու քննութիւնն ու լեզուաբանական ու պատմական մեկ-

նութիւնը:

Արտաւազդ Արք. Սիւրմէեան Հալէպի մէջ ի լոյս ընծայած է գրքոյկ մը Պաղրասի Բերդը տիտղոսով, որ խնամեալ մենագրութիւն մըն է այժմ աւերակ վիճակի մէջ գտնուող այդ սպամական բերդին որ Սալապարաց շրջանի եւ Կիլիկիան Հայ թագաւորութեան պատմութեան մէջ կարեւոր տեղ մը գրաւած է:

Առաքել Սարուխան գրքի ձեւով հրատարակեց «Բեյլիա եւ Հայերը» վերնագրով աշխատութիւնը որ հեղինակին լաւագոյն արտագրութիւններէն մէկն է. անոր մէջ կը գտնենք ամփոփուած քաղմաթիւ տեղեկութիւններ — մեծ մասամբ ցարդ շատ քիչ ծանօթ կամ անծանօթ մնացած — այն յարաբերութեանց վերայ զոր Հայ ժողովուրդն ու Հայ մշակութիւնն ունեցած են Պելճիքայի եւ պելժ ժողովուրդին հետ՝ Սալապարաց շրջանէն մինչեւ Պօղոս Նուպարի հիմնած Հայ ուսանողական թոշակներու Պրիսէլի պելժահայ Մասնախումբը եւ պելժ բիւզանդադէտ Հայասէր ուսուցչապետ Հանրի Կրէկուարի նախաձեռնութեամբ հիմնարկումը Պրիսէլի Համալսարանին մէջ հայագիտութեան ամպիոնի մը, զոր այնքան արժանաւորապէս եւ արդիւնաւորապէս կը գրաւէ Փրոֆ. Ն. Աղոնց:

Աչոտ Պատմագրեան հրատարակել է Աղեքսանդրիոյ մէջ Երաժշտարան վերնագրով երգեցողութեան դասագիրք մը (զոր ինք կ'անուանէ Դասագիրք երաժշտական գրադիտութեան): Պատմագրեան Առաքել Դաւրիթեցիի գերդաստանէն սերած (ու այդ պատճառով Պատմագրեան տոհմանունը կրող), իր ուսումը Գերմանիոյ մէջ ստացած երաժշտապէտ մըն է, որ բաւական ատեն Փարիզ ապրեցաւ եւ իր կազմակերպած նուագահանդէսներուն մէջ ինչպէս եւ իբր Դպրոցաւորի վարժարանին երաժշտութեան ուսուցիչ վալլեցուց իր երգահանի, խմբապետի եւ դասատուի լուրջ կարողութիւնները: Իր ամուսինը, տիկին Ռօզ Պատմագրեան, մեր լաւագոյն երգչուհիներէն մէկն է: Այժմ այդ արուեստապէտ ամուլը հաստատուած է Եգիպտոս: Պատմագրեանի այս մասնագիտական հրատարակութիւնը անշուշտ կոչուած է օգտակար ըլլալու՝ մեր վարժարաններու մէջ երգեցողութեան ուսուցումը

դիրացնելու համար:

Ա. Տէր-Սահակեան հրատարակել է Հալէպի մէջ «Ժողովրդական Երգարան» մը որուն տուեր է «Կոմիտաս» անունը: Առաջին մասը շարք մըն է ժամանակակից հայ երգահաններու կենսագրութեանց (սկսելով Պապա Համբարձումէն, Եղիա Տնտեսեանէն, Տիգրան Չուհաճեանէն, Աշուղ Զիւանիէն մինչեւ Պատմադրեան, Պարթեւեան, Վ. Սարգսեան եւ Գ. Ալէմշահ, շարք որուն սկիզբը զերազահ տեղ մը տրուած է նաեւ մեր երկու հին մեծ աշուղներուն, Նահապետ Քուչակին եւ Սալայի - Նովային: Երկրորդ եւ ստուարագոյն մասը՝ բաւական ճոխ հաւաքածու մըն է հին ու նոր ամէն տեսակի երգերու որ մեր մէջ տաքածուած են, անանուն ժողովրդական երգեր ինչպէս եւ յայտնի դրոշներու հեղինակած տաղեր որոնց վրայ հայ երաժիշտ մը կամ աշուղ մը եղանակ է յօրինած: Հաւաքածուն կը պարունակէ խօսքերը միայն եւ ոչ եղանակները: Բանաստեղծութեան հեղինակին ինչպէս եւ եղանակը յօրինողին անունը յիշատակուած է՝ երբ ծանօթ է. մերթ ալ հրատարակիչը իբր անանուն երգ գրած է իր հաւաքածուն մէջ՝ տաղեր, որ յայտնի հեղինակի մը գործ են ինչպէս՝ օրինակ՝ Իսահակեանի ինչ ինչ տաղերը: Կան հոգ անշուշտ բաւական երգեր որոնք իբր բանաստեղծութիւն բոլորովին անարժէք են, բայց հոգ տեղ գրուած են՝ որովհետեւ իբր երգ որոշ տարածում ունեցեր են: Կը նկատուին տեղ տեղ՝ հրատարակման ցաւալի անխնամութիւններ. հաւաքածուն մէջ կայ երկու բանաստեղծութիւն ինձմէ (Երազ եւ Սէր Հայրենեաց, Պարթեւեանի եղանակով), երկուքն ալ լեցուն են ծանր սխալներով: Քուչակի վերագրուած է կուռնիկ ուստի կուգաս երգը, որ անորը չէ, եւ Քուչակի իբր տաղեր հրատարակուած են հոն Ռուսահայու մը կողմէ անհամ վերամշակումներ Քուչակեան տաղերու:

Գահիրէի Գալուստեան ազգային վարժարանի Շրջանաւարտից Միութիւնը որոշած է հրատարակել ամէն տարի գրական Տարեգիրք մը: Առաջին տարեգիրքը զոր լոյս է բնծայեր, եւ որուն աշխատակցած են ոչ միայն այդ վարժարանէն ելած գրողներ, այլ եւ յայտնի գրագէտներ ու բանաստեղծներ, շատ ճոխ է եւ կը

պարունակէ մէկէ աւելի արժէքաւոր էջեր: Հատորը զարգարուած է նաեւ զեղարուեստական շահեկան նկարներու եւ զծաղրութեանց արտատպութիւններով:

Նմանօրինակ նախաձեռնութիւն մը առեր է Պէյրութի «Հայ Ընթարան»ի Շրջանաւարտներու Միութիւնը, այն է հրատարակել պարբերաբար գրական հաւաքածուներ, բայց ոչ թէ նոր շարադրուած անտիպ գրուածքներու, այլ՝ ծանօթ գրողներու հատընտիր էջերու: Առաջին հատորը որուն վերնագիրն է Երգիծական Ժողովածու. կը պարունակէ էջեր Յակոբ Պարոնեանի, Երուանդ Օտեանի, Արփիար Արփիարեանի, Շիրվանզադէի, Յարութիւն Ալփիարի, Նշան Պէշիկթաշլեանի եւ Լեո Կամսարի: Իրենց յառաջիկայ հրատարակութիւնը պիտի ըլլայ՝ ինչպէս ծանուցած են՝ կարճ պատմուածքներու հաւաքածու մը:

Հրատարակուած այս գործերուն հետ պէտք է մատնանիչ ընեմ նաեւ ի մօտոյ հրատարակելի գործ մը, որ զեղարուեստական հրաշակերտ մը պիտի ըլլայ ապահովապէս, այն է Երուանդ Օտեանի Փանչունիին ծաղրվարեան ու վասպուրականեան արկածներու երգիծավիպական կրկնակ անմահ շարքին Ազեքսանդր Սարուխանի ծաղրանկարներով զարգարուած նոր տպագրութիւնը: Անոնք որ եղիպոտսի Արեւին ու եղիպտական թերթերու մէջ տեսած են Սարուխանի ծաղրանկարները եւ արուեստի հասկացողութիւն ունին, դիտեն որ այդ երգիծական ուժեղ զծաղրիչը իր ճիւղին մէջ մեծ արուեստագէտ մըն է, մեր մէջ իր հաւասարը չունեցող եւ օտարներէ ալ զընահատուած (ոչ միայն եղիպտական թերթեր իր զծաղրութիւնները կը փնտռեն, այլ Քրանսական պատկերազարդ շաբաթաթերթեր միջազգային ուշադրաւ ծաղրանկարներու վերարտադրութեանց իրենց շարքերուն մէջ անոր եւրոպական քաղաքականութեան նուիրած ծաղրանկարները հիւրընկալած են յաճախ): Բացառիկ ինքնատպութեամբ երկու տաղանդ, Օտեան եւ Սարուխան, մէկ զըրբի մէջ միացած, ասիկա հաղուադէպ ու զերազանցօրէն հրճուեցուցիչ երեւոյթ մըն է: Բոլոր զեղարուեստասէր Հայերը անշուշտ պիտի ուզեն օրինակ մ'ունենալ այդ գրքէն: Գնել փա-

փառքողները պէտք է այժմէն դիմեն (գինը կանխիկ վճարելով) սա հասցէին՝ Alexandre Saroukhan, 4 rue Sérapis, Héliopolis, Egypte.

Գինն է, չքեղ թուղթի վրայ՝ վեց տուրար, լաւ թուղթի վրայ՝ երեք տուրար կամ 50 ե. գրպտ. դահեկան, սովորական թուղթի վրայ՝ երկու տուրար կամ 30 ե. գրպտ. դահեկան:

Հայ հեղինակներու կողմէ օտար լեզուով գրուած աշխատութիւններէն որ վերջերս լոյս տեսած են, պէտք է յիշատակել Madras, the birthplace of armenian journalism գրքոյկը հեղկահայ յայտնի գրող Մեսրոպ Սեթեանցի: Անգլիերէն լեզուով չահեկան մենագրութիւն մըն է հայ առաջին լրագիրն հանդիսացած Ազգաբարբէր հիմնող Աղաթօն Շմաւոնեան քահանայի մասին: Այդ մենագրութեան կցուած է յօդուած մը Դուրանի դասական հայերէնով ձեռագիր թարգմանութեան մը վրայ, թարգմանութիւն զոր Մահմետականութեան Սուրբ Գրքին լատիներէն թարգմանութեան վրայէն կատարեր է էջմիածնի միաբան լեհահայ Ստեփաննոսը:

Քիչ մնաց որ Մեսրոպ Սեթեանը այս Քրոնիկիս Մեկնողներու շարքին մէջ պիտի մտնէի: Մարտէյի Հայ Սիրտը եւ արտասահմանի ուրիշ հայ թերթեր ալ հրատարակեր էին անոր մահուան լուրը: Բարեբաղդարար Մեսրոպ Սեթեանց մէկ — երկու արտասահմանեան հայ լրագիրներու իր զրկած նամակներով — նամակ մըն ալ ես ստացայ — հերքեց այդ լուրը եւ յայտնեց թէ իր «Հակառակորդ»ները դիտմամբ տարածեր են այդ սուտ լուրը որ պէտքի գրգռուի, յուզուի եւ իր առողջութիւնը՝ որ խախտու է արդարեւ՝ վնասուի ատկից... «Անշուշտ տեսիք եւ դուք, կը դրէ ինձի իր պարզ ու սիրուն գրաբարովը — ի լրագիրս ազգին թէ դիարդ հակառակորդք իմ աստ, յորս են երկու «ղաշնակցականք», եւեալ դիս մեռեալ հոշակեցին ի լուր աշխարհի ի յաղուրդ անգուստ կրիցն իւրեանց շարքինու, գիւային նախանձու եւ դառն ատելութեան, որովհետեւ փուշ մի եմ յաշս նոցին, ի ժամու եւ ի տարաժամու խարստանեմ զնոսա անողորմարար: Ջանացան զայրացուցանել զիս

եւ ջղայնացուցանել զոյն սուտ ծանուցմամբ եւ այնու վնասել զիս հոգեպէս, այլ սակայն հրէշային ծրագիր նոցա վիժեցաւ շարաշար, զի ես ոչ ի զայրոյթ բողբոջայ եւ ոչ իսկ վրդովեցայ, այլ կարդացի զգոյժ մահու իմոյ ամենայն պաղարինութեամբ եւ ի ծիծաղ շարժեցայ ընդ անմտութիւն հակառակորդացս...: Որպէս տեսանեմ, դեռ պայման կենաց իմոց չէ լցեալ, զի թէպէտ եւ երկիցս գնացեալ եմ ի դրունս մահու յընթացս անցեալ վեց ամսոցն, դեռ կենդանի եմ Տեառն կամեցողութեամբ եւ շարունակեմ զգրական փոռն վաստակս իմ յօդուտ ազգին...»:

Բայց այդ տարօրինակ «Հակառակորդ»ները շատ անխելք միջոց մը ընտրեր են իրենց չսիրած մարդուն վնասելու համար: Մեր այն թերթերը որ հաւատացին այդ սուտ լուրին, ցաւի ու յարգանքի արտայայտութիւններով զայն հրատարակած էին եւ այդ առթիւ մեծ զովեստով ի վեր հանած էին հեղկահայ բողմավաստակ գրողին երկար տարիներէ ի վեր հրատարակած հայերէն եւ անգլիերէն գործերու արժէքը: Այդ յօդուածները կարդալով Մեսրոպ Սեթեանց հոգեկան խոր հրճուանք մը զգացած ըլլալու է, իսկ իր հակառակորդները՝ անզօր ու ծիծաղելի կատաղութեամբ մը պատժուած: Երբորդ անգամն է որ, ինչքան ես գիտեմ, հայ գրող մը՝ դեռ ողջ՝ մեռած կարծուելով պատեհութիւնը կ'ունենայ իր վրայ գրուած դամբանականները կարդալու: Առաջին անգամ, շատ տարիներ առաջ, Պոլիս լուր կը տարածուէր (անճիշդ լուր) թէ Տօքթ. Տաղաւարեան, այն ատեն դեռ շատ երիտասարդ, իր բժշկական ուսումը նոր աւարտած, բայց դեռ Փարիզ հիւանդանոցներու մէջ իր ուսումնասիրութիւնները շարունակելու վրայ, եւ արդէն ծանօթ Պոլսոյ թերթերուն զրկած իր բժշկագիտական ու բանասիրական յօդուածներով, վախճանած էր: Հրանտ Ասատուր, որ անոր մտերիմ ընկերներէն մին եղած էր, Արեւիքի մէջ երկար ու ներբողալից յօդուած մը կը յատկացնէր կարծեցեալ մեռնողին: Օսմանեան Սահմանադրութեան 1908ի հռչակումէն քանի մը տարի յետոյ, նոյնպիսի լուր մը (գարձեալ անճիշդ) կը հասնէր թէ

Թշկատիւնցին վախճանած էր: Ռուսէն Զար-
դարեան, անոր մեծագոյն աշակերտը, մոռ-
նալով ազնուօրէն (ինչպէս եւ պէտք էր) որ
ան հակառակորդ մըն էր իր պատկանած Դաշ-
նակցական կուսակցութեան, կը դրէր իր դե-
ղեցկագոյն էջերէն մին՝ ամենաբարձր գո-
վեաններով տարփողելով մեծ գրագէտն ու մեծ
ուսուցիչը:

Այդ նախորդ երկու պարագաներուն՝ ու եւ է
շարժառուիւն չկար տարածուած լուրին
մէջ, սխալ լուր մըն էր պարզապէս որ տա-
րածուէր էր: Այս անգամ լուրին ազդու
պոպոս է եղեր, բայց արդիւնքը՝ ինչպէս նա-
խորդ անգամներուն՝ բարի եւ արդար: Մենք
կը մողթենք որ Սեթեանցի հակառակորդնե-
րուն չոր վախճար ինչքան կարելի է ուշ կա-
տարուի, եւ հեղհաճայ մեղուջան հայրենա-
սէր գրագէտը, յաղթելով իր առողջական տը-
կարութեան, նոր ուժ մը գտնելով իր սուտ
մահուան առթիւ իրեն հանդէպ հայ մամուլի
մէջ երեւցած Պերմի յարգանքի արտայայտու-
թիւններէն, զեռ երկար ատեն շարունակէ իր
գրչով ծառայել մեր ազգին ու մեր մշակոյ-
թին: Իր վերջերս ի լոյս բնծայած մեծածա-
ւալ ու մեծարժէք գործը, *Armenians in India*,
որու մասին խօսեր էի Անահիտի վերջին
թիւի քրոնիկիս մէջ, Հնդկաստանի հին ու կա-
րեւոր հայ գաղութին եւ անկից բղխած ուշա-
դրաւ դէմքերուն նուիրուած այդ պատուական
աշխատութիւնը, որուն հայերէն թարգմանու-
թիւնը օր մը պէտք է երեւայ, կը բաւէ ան-
մահ պահելու այդ ազդասէր ազնիւ հայ գրո-
ղին անունը: Այդ կոթողական հատորը լուա-
յոյն ընդունելութիւնը գտած է թէ՛ անդլիա-
կան եւ թէ՛ հնդկական մամուլին մէջ, եւ հա-
ճոյքով կ'իմանամ թէ «Մեծն Բրիտանիոյ Ար-
քունի Պատմական Ընկերութիւն»-ը այդ գրքին
երեւման առթիւ զնահատելով Մեսրոպ Սեթ-
եանցի մատուցած ծառայութիւնները պատմա-
կան գրականութեան, զայն անուաներ է իրեն
անդամ, — առաջին հայ անդամը այդ մեծա-
համբաւ պատմական եւ հնագիտական Ընկե-
րութեան:

Միւսնոյն ատեն ստացայ Ն. Աղոնցի
L'aspect iranien du Servage յօդուածը, ճորտու-
թեան Իրանի ու նաեւ Հայաստանի մէջ ստա-

ցած ձեւերուն վրայ ուսումնասիրութիւն, որ
մաս կազմած է «Ժան Պոտէն Ընկերութեան
Հաւաքածուն»-ին, եւ Արմենակ Սաղաթեանի Մու-
շի Առաքելոց վանքի քանդակաւ դրան վրայ
(որ այժմ Երեւանի թանգարանը կը գտնուի)
գրած մէկ Փրանսերէն յօդուածը. *Լալիցիկի*
գերման *Artibus Asiae* պարսերական հրա-
տարակութեան վեցերորդ հատորին մէջ յոյս
տեսած, երկուքն ալ առանձին տպագրու-
թեամբ հրատարակուած, երկուքն ալ թանկար-
ժէք ու խորապէս շահեկան աշխատութիւններ,
ինչպէս են բոլոր ուսումնասիրութիւնները
այդ երկու հմուտ հետախուզողներուն:

Օտար լեզուով գրող հայ հեղինակներու
արտագրութեանց այս շարքին մէջ պիտի յի-
շատակեմ նաեւ գրական ուրիշ սեռի մը պատ-
կանող գործ մը, այն է *Monsieur Meunier*
տիտղոսով միարար կատակերգութիւն մը
զոր գրքոյկի մը ձեւով ի լոյս բնծայեր է Փա-
րիզի մէջ երիտասարդ ու խոստմնալից հայ
գրող մը, *Serge Mirjean* (Պերմ Միրիճան-
եան), կատակերգութիւն մը որ սիրուն նա-
խափործ մըն է եւ զոր հեղինակը յաջողեր է
ներկայացնել տալ Ալպէր Փրամիէ Փրանսական
Թատրոնի բեմին վրայ:

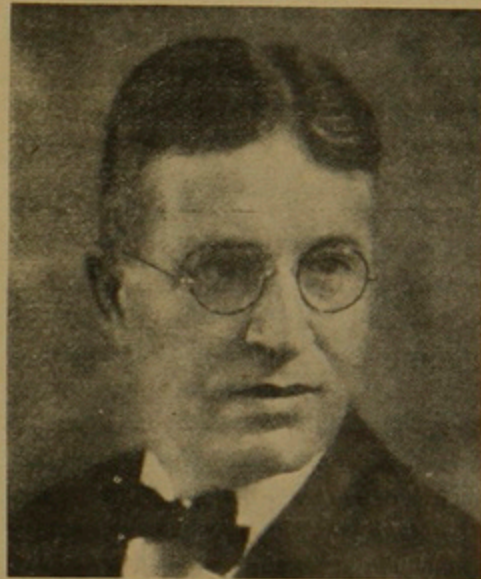
Կ'ուզեմ այս քրոնիկը փակել քանի մը
խօսք բախով Յ. Քիւրտեանի կողմէ Ա-
նահիտի ներկայ թիւի յօդուածին մէջ
յայտնուած ու շեշտուած դադափարի մը վը-
րայ, որուն համաժխտ չեմ: Այդ յօդուածը մե-
ծապէս շահեկան է իր երեւան բերած ու մեկ-
նարանած իրողութիւններով. հեղինակը իրա-
ւունք ունի երբ կը խորանէ անդլիական քա-
ղաքականութեան ետամուլ խաղերը. Արեւելքի
մէջ կամ երբ ի վեր կը հանէ միամտութիւնը
հին օրերու մէջ «քրիստոնեայ Եւրոպային»
մօտ վրացական կամ հայկական զիմումներու,
բայց ճիշդ չէ մտածել թէ Հայը, Վրացին կամ
Յոյնն ու Լիբանանցին, Արեւելքի այդ քրիս-
տոնեայ ժողովուրդները, որ կը հեծէին մահ-
մետական բռնակալութեանց ծանր, նուաստա-
ցուցիչ, ազարտիչ, անհանգուրժելի լուծին

տակ, պէտք էր որ՝ առկից ազատելու համար՝ իրենց բնկիւք ճիգերուն, իրենց երեւան բերելիւք մարտման ուժին հետ՝ Լեւոպական ու ԷՏէրութեան օգնութեան ալ զիմելու զազափարը բնաւ չունենային: Յունաստանը, Սերպիան, Ռումանիան, Պուլկարիան, Ալպանիան, որ առենով թուրք բռնակալութեան լուծին տակ էին, ազատեցան՝ իրենց ճիգով ալ և Լեւոպական այս կամ այն Տէրութեան կամ Տէրութեանց խումբի օգնութեամբ: Սուրիան, Լիբանանը, նոյն իսկ ամբողջապէս մահմետական ազգաբնակչութիւն ունեցող բայց թուրք բռնակալութեան ենթարկուած Ալաբիան, Իւրաքը՝ վերջին պատերազմի վաղուրդային իրենց ազատութիւնը ստացան նոյն ճամբով: Սիրնական Հրեաները Երբայական հայրենիք մը վերակազմելու իրենց արդար երազը կրցան մասամբ իրականացնել նոյն ճամբով: Եթէ նոյն իսկ այսօր դոյութիւն ունի Կովկասեան Հայաստանի Հանրապետութիւն մը և անոր քով Վրաստանի Հանրապետութիւն մը, առիկա է՝ն առաջ այդ երկու երկիրներու և անոնց ծոցը համախմբուած ժողովուրդներուն Ռուս Տէրութեան օգնութեամբ թուրք կամ պարսիկ բռնակալութենէն ազատած ըլլալուն հետեւանքըն է. Կովկասեան Հայաստանը եթէ թուրքին ձեռքը մնացած ըլլար, այնտեղի բնակչութիւնն ալ ջարդուած փճացած կամ երկրէն հեռանալու ստիպուած կ'ըլլար թերեւ: Թրքահայ դատին ձախողման, Թրքահայութեան կործանման պատճառը՝ Եւրոպայի զիմած ըլլալնիս չէ, ուրիշ են պատճառները զոր ալլուր պարզած ենք արդէն և զոր հոս կրկնել աւելորդ է: Եւրոպական Տէրութեանց մօտ զիմումները զոր մեր նախահայրերն ըրած են՝ անտանելի լուծերու տակ տուայտող իրենց ժողովուրդը փրկելու համար՝ ԺՁ. և ԺԷ. դարերէն իսկ սկսեալ, մնաս մը չեն բերած մեր ժողովուրդին, (Թրքական կոտորածները ետքէն եկած են, ուրիշ պատճառներու արդիւնք), ատոնք մեր ժողովուրդին պատիւը փրկած են, պատմական անհերքելի փաստ մըն են մեր այն օտար թշնամիներուն զէմ որ մեզ իր շղթաները համբուրող ստրկահոգի ժողովուրդ հռչակած են, իսկ կովկասեան Հայութեան փճացումէ ազատ-

ման և այսօրուան Հայաստանին կազմաւորման նպաստող ազդակ մը ձեւացուցած են:

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Յ. Գ.— Բրոնիկս աւարտելէս յետոյ, վերջին բոսթընի կ'իմանամ Պալֆարէն, անասման

Տ. Տիֆինեան

ցաւով, իմ ամենէն մեծարժէք բնկերներէս մէկուն, իմ ամենասիրելի բարեկամիս, Տիրատուր Տիֆինեանի անակնկալ ու վաղաժամ մահը: Անիկա մին էր Ռամկ. Ազատական Կուսակցութեան ամենէն լուրջ և ազնիւ ուժերէն, ամերիկահայ մեծ զաղութի հանրային կեանքին սիւներէն, և հայ ժողովուրդը ծանր կորուստ մը կը կրէ անոր անհետացմամբ: Բայ ի իրը Ռ. Ա. Կուսակցութեան գործօն ու վարիչ անդամներէն մին իր կատարած ազդողուտ զերէն, անիկա մեր ժողովուրդին մեծ ծառայութիւններ մատուցած է իրը Բարեկործ. Ը. Միութեան Ամերիկայի Շրջ. Վարչութեան անդամ և իրը վարիչը բարերար Կարապետ Փուշմանի հիմնած Հայ Կրթական Հիմնարկութեան որ բաղմամբիւ հայ ուսանողներու նիւթապէս օգնած, հայազխտակա՛ն բանախօսու-

թիւներ սարքած եւ շարք մը շահեկան զրքեր
հրատարակած է: Ատոնցմէ զատ, անիկա հը-
րադարակադրական լուրջ յօդուածներով աշ-
խատակցած է Պայքարին եւ Կոչնակին: Իսկ աղ-
դասիրական մեծ կազմակերպութեանց կամ
հանգիստաւոր տօնակատարութեանց ճաշ-
կերոյթներուն տեսլական քամատան էր ան,

զմայլելի սրամտութեամբ օժտուած, կրնամ ը-
սել արեւմտահայ թումանեան մը՝ այդ տեսա-
կէտով: Ու եւ է բառով չեմ կրնար արտայայ-
տել կակիծը զոր ինծի կ'ազդէ այդ տասն ան-
գամ արժէքաւոր ու սիրելի Հայուն անհե-
տացումը:

Ա. Զ.

Վ Ր Ի Պ Ա Կ

«Անահիտ» Զ. տարի, թիւ 5 - 6, Հայ
Գնդունիի «Գաղափարի կայծկլտութեան»ուն
Տրդ խօսքէն սրբազրել՝
մոլութիւններունը մոլորութեանց,
թափանցելուն քաղցնելու:

X

Անահիտ, 1936 թիւ 4-6, էջ 30, վերէն վար
23րդ տող մը մոռցուած է. պիտի ըլլայ՝
եղերական ո՛վ հանգոյց,
Զոր տխտանեան ո՛չ մէկ տուր կրնայ փակել...)
Տիլարան եւայլն...
էջ 35, Ա. Երզնի վերջին տուները այսպէս
պիտի շարունին.

Բագուկներըս մաշին երկար,
կրքի փամակս, ըլլայ կամար
Եօքը տարուան փրտս ու վաստակ
Քիչ է անոր սիրոյն համար...
Երբամ շրջիմ դաշտ ու կատար
Յուսամ ուխտըս լինի կատար
Եթէ նեհիպը ողջ մընայ
Ետ կը դառնայ Անոր համար...

36րդ էջ

Հրպումովը դիւքահրաշ առասպելի եղէգին...
Նեհիպ պապակ ու կարօտ՝ ինչպէս գլուխն
աղբիւրին,
Ուզեց պաշել Տիլարան երկրորդ անգամ...
Երկընցա՛ւ...
Երազը հատաւ մութին հետ...
...
Ո՛վ խաբկանքը երազին՝ մինչեւ մրուրը շափար.

Այս գլուխը շիտակ շարուած է մինչեւ
Եօքը տարի սե հագած՝ վերադարձիս սպասուն,
Սուրբ պահած յուշն իր պանդուխտ բացակային.
Միայն թէ,
Միայն թէ, Տէ՛ր, այնպէ՛ս կոյս երբ հոգն այս
ես ձրգեցի՝

Իրեն համար...

Միայն թէ... Ա՛յն իմ մահըս պիտ ըլլար...»
Եւ ոստումով մը աշխոյժ... որուն վերջին տողի
հատիկը պիտի ըլլայ հօտիկ մինչեւ
գերք տարփանք մը փաշակուած...

յետոյ՝

Զին խրտչեցաւ յեղակարծ եւայլն...

X

Անահիտի նախորդ թիւով հրատարակուած
Ահարոն Տատուրեանի տաղերուն մէջ սպրդած
են հետեւեալ վրիպակները. «Բեւեռուած ձեռ-
քերով», Բ. տուն, 3րդ տող
Տըզաս ըսաւ հոս ծով մ'է խաւարի...
ուղղել՝

Տըզաս, ըսաւ, կարծես ծով մ'է խաւարի...

«Վառուած մոմերով», Բ. տուն 2րդ տող.
Մոմերուն կեանքն անհունօրէն կ'առկայծի,
ուղղել՝

Մոմերուն կեանքն անհունօրէն կ'առկայծի.

Նոյն, Դ. տուն, առաջին տող.

Անտարակոյս, արշալոյսէն դողահար...

ուղղել՝

Անտարակոյս այս լոյսերէն դողահար...